

Trade Relations of the Samanid Dynasty with Northern Europe: Insights from Islamic Texts and Coins Discoveries

Najma Nouri¹ , Ahmad Salehi Kakhki² 

Type of Article: **Research**

Pp: 189-214

Received: 2024/04/06; Revised: 2024/05/30; Accepted: 2024/06/29

 <https://doi.org/10.66224/PJAS.1028.790.1>

Abstract

Numerous silver coins from the Samanid dynasty have been unearthed in Russia and various European regions, suggesting significant trade interactions between Asia and Europe during the 4th century AH, and illustrating the Samanid dynasty's international relations with European merchants at that time. This study addresses a central question: How did the Samanid era's trade expansion extend to Northern Europe? Utilizing Islamic historical documents and numismatic evidence, this research seeks to trace the Samanid dynasty's trade routes across Western territories, with a particular focus on the Dirhams issued by Samanid emirs found in Eastern, Central, and Northern Europe. Employing historical-analytical methods through documentary and library research, the study explores the trade dynamics during the 3rd and 4th centuries AH/9th and 10th centuries AD. During these centuries, the Khazars served as a pivotal trading link between the West (Bulgaria, Russia, Byzantium, and the Baltic coasts) and the East (Iran and other Islamic regions). Ancient Islamic records reveal that the Samanid dynasty's international commerce was highly developed during this period. One notable trade route ran from Samanid territories to Eastern Europe and the Baltic Sea shores. Key regions such as Khwarazm, the land of Oghuz, Volga, and the Baltic coasts were crucial to the trade activities along this route, which is examined in this study. The discovery of Dirhams from Samanid emirs, including Ismail Samani, Ahmad Samani, Nasr II, Nuh I, and Mansur I in Eastern, Central, and Northern Europe, serves as evidence of the extensive trade exchanges during this period.

Keywords: Samanid Dynasty, Coin, Islamic Era Texts, Exchanges, Northern Europe.



Parseh Journal of Archaeological Studies (PJAS)

Journal of Archaeology Department of
Archaeology Research Institute, Cultural
Heritage and Tourism Research
Institute (RICTH), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and
Tourism Research Institute (RICTH).

Copyright © 2026 The Authors.
Published by Cultural Heritage and
Tourism Research Institute (RICTH).
This work is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial
uses of the work are permitted, provided
the original work is properly cited.

1. Department of Archaeology, Faculty of Conservation and Restoration, Isfahan University of Art, Isfahan, Iran.

2. Department of Archaeology, Faculty of Conservation and Restoration, Isfahan University of Art, Isfahan, Iran
(Corresponding Author). **Email:** salehi.k.a@au.ac.ir

Citations: Nouri, N. & Salehi Kakhki, A., (2026). Trade Relations of the Samanid Dynasty with Northern Europe: Insights from Islamic Texts and Coins Discoveries. *Parseh J. Archaeol. Stud.*, 10(36): 189-214. <https://doi.org/10.66224/PJAS.1028.790.1>

Homepage of this Article: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-1028-en.html>

© The Author(s)



Introduction

Researchers have segmented the history of the Samanid dynasty into two primary phases: the pre-independence period (819-875 AD / 203-261 AH) and the post-independence period (875-1005 AD / 261-395 AH) (Jalolzoda, 2018: 15). While there is consensus on this chronological division, numismatic findings indicate that the origins of the pre-independence era may extend to as early as 191 AH¹. Coins serve as a dependable resource for exploring this subject, and it is recognized that during the dynasty's initial phase in Transoxiana, local trade utilized Bukhar Khudahs coins, which were confined within the region (Ibid: 17). The discovery sites of Samanid coins suggest that in this early phase, the coins did not circulate beyond the borders of the Samanid realm at the time. In the subsequent period, known as the independence era of the Samanid dynasty, the regime operated under the "official endorsement of the Abbasid Caliphate" and received "authorization" to produce both gold and silver coins (Ibid: 18). This era saw the exportation of Samanid coins beyond their dominion. This study employs ancient Islamic manuscripts to investigate the Samanid dynasty's trade interactions with territories outside their domain, and numismatic evidence from beyond the Samanid borders corroborates the expansion of their trade relations into broader European regions.

Research Objective: The aim is to explore the trade pathways utilized by the Samanid dynasty for international exchanges in Western territories and to analyze the Dirhams issued by Samanid emirs found in Eastern, Central, and Northern Europe.

Research Question: How did the Samanid dynasty's trade activities extend to Northern Europe during their era?

Research Methodology: Utilizing a historical-analytical approach, this study leverages documentary and library research to assess the spread of Samanid coins outside the traditional boundaries of the Samanid dynasty. By examining numismatic evidence alongside historical and geo-historical documents, the extent of the Samanid dynasty's financial interactions with Northern Europe is scrutinized. In this study, areas where coins have been discovered are treated as "primary data," whereas "historical and geo-historical" documents are used as "secondary sources." Through detailed analysis and classification of the collected data, conclusive results will be derived.

The Introduction and Decline of Samanid Dynasty Dirham Imports into Europe

Starting from the late 9th century AD, the Samanid dynasty began exporting substantial amounts of silver coins to promote trade with other regions (Perrie, 2006: 54). Serving as a conduit, Russia facilitated the export of silver to Europe for approximately two centuries, a process through which Samanid Dirhams were introduced to Sweden (Kovalve, 2002: 3). Numerous caches have been unearthed along the Volga River, from western Russia to Kazan, revealing stocks of Samanid Dirhams. In the 10th century

1. Refer to the Metropolitan Museum, artifact number: 39.40.124.250; Neyshabur-Qanat Tappeh excavation: and also the Metropolitan Museum, artifact number: 39.40.124.412; Neyshabur-Sabzpoushan Tappeh excavation: 1939 ([URL1](#), [URL2](#)).

AD, these Dirhams made their way to Northern Europe and Scandinavia through the territories along the Volga and the Bulgars residing in the Middle Volga, as corroborated by texts from the Islamic era (Jonsson *et al.*, 1989: 251; Kovalve, 2002: 1). Ibn Fadlan reports that the route from Transoxiana to Khwarazm, extending to Itil and the Bulgars, as well as the pathway from Bukhara through Khwarazm heading northwest directly towards the Kama River and the Bulgars, was heavily trafficked by traders (Ibn Fadlan, 1966, 98). He provides a detailed account of this road; in Bulgar, he noted the presence of Muslim groups, including those from Khwarezm. The principal trade route originated in Khwarazm and traversed the territory of the Khazars, situated on the northeastern coast of the Caspian Sea (Hudud al-'Alam, 1993: 122-123), reaching its capital, "Itil," at the Volga River's mouth in Russia, and proceeded towards Eastern Europe. The Russians exchanged goods with the Bulgars for Samanid Dirhams, facilitating the introduction of these coins into the northern regions of Russia (Kovalve, 2002: 3). This trade eventually extended into Scandinavia², and the unearthing of Islamic coin hoards in Northern Europe substantiates this assertion (Heidemann, 2010: 9). Samanid-era coins that arrived in Russia were utilized as money for trading purposes and were locally circulated, gaining popularity in the 10th century AD (Grossman & Walker, 2013: 332). Over the course of the 10th and 11th centuries, these coins traveled from Central Asia to the Baltic area (William, 2016: 63). In the 10th century, Samanid Dirhams became extensively popular across Northern Europe, with numerous coins discovered in Norway, Denmark, and Sweden (Grossman and Walker, 2013: 332). The decline of the Samanid dynasty signaled the end of the influx of Samanid Dirhams into Europe, resulting in a reduced number of these coins reaching Scandinavia (Johan 1980, 4).

Conclusion

Geographical sources offer valuable insights into the trade routes connecting the Samanid dynasty's territory with Europe, detailing the merchants active along these routes and the goods exported from European nations to the Samanid domain. The Samanid territory was linked to Europe via several pathways. The principal starting points were Transoxiana and Khwarazm, situated along the Amu Darya River. During this period, the link between Russia, Khwarazm, and Transoxiana was established through Itil in the Volga Delta. Another starting point was the coastal cities along the Caspian Sea. Furthermore, an additional route connected the Samanid dynasty to regions along the Volga and Itil, beginning from Rey and extending to the Caspian Sea coastline. This route, traversing through Transoxiana and reaching Merv in Khorasan, enabled the substantial movement of commercial goods from Khorasan, Khazar, and Kama Bulgaria to Rey. Additionally, there was a path leading from Itil to the Russian territories, specifically to Kuyaba in the west and Tselinnoye in the northwest. Along these routes, merchants carried goods from the Samanid dynasty's territory to various locations in Eastern and Central Europe, including areas around the Volga River in Russia, as well as Poland, Germany, and Hungary. In exchange, they imported products

2. Northern Europe (Denmark, Norway, Sweden)

from these European regions, notably including Slavic and Finnish slaves. During this period, the coins initially utilized for purchasing goods in Russia, Bulgaria, the Qebchaq steppe, and other adjacent areas were traded for goods in the Scandinavian countries (Sweden, Norway, and Denmark). Additionally, Khwarazm traders moved up the Volga River to acquire commercial products, thereby enabling the importation of goods from Eastern Europe into Kama Bulgaria, the capital of the Kama Bulgars, and subsequently to Khwarazm. Russian traders in Kama Bulgaria engaged with Khwarazm merchants and journeyed to the land of the Khazars to conduct trade. The Khazars played an active role in facilitating the transport of goods from the Samanid territory across the Ural and Volga regions and further into the Baltic, acting as effective intermediaries. In this period, traders from Russia, Iran, and Viking communities converged in the Bulgar region to trade goods. Additionally, Hungarian merchants transported slaves from Scandinavian areas to the markets in Bulgar. At the same time, goods from the East were being imported into Scandinavia. The Vikings moved their merchandise southward, engaging in exchanges or trades with Eastern goods in the Volga region. This trade primarily facilitated the influx of silver into Northern Europe, while Scandinavia exported furs and slaves, commodities that were attractive to the Samanid dynasty. Numismatic evidence along these trade routes reveals that, over the years, Samanid Dirhams made their way from Eastern Europe to Northern Europe. These coins have been discovered in various Northern European regions including Scandinavia, Scotland, Sweden, Norway, Denmark, Finland, and the Baltic coasts. Typically, these Dirhams are linked to rulers such as Ismail Samani, Ahmad Samani, Nasr II, Nuh I, and Mansur I. The primary minting locations for these Dirham coins were largely in Samarkand, Al-Shash, Balkh, and Andarab.

Acknowledgments

The authors extend their sincere gratitude to the anonymous peer reviewers for their insightful critiques and constructive suggestions, which significantly enhanced the clarity and scholarly rigor of this manuscript.

Author Contribution

This research is derived from the first author's doctoral dissertation. The primary data collection, encompassing all observational and analytical components, was conducted by the first author under the direct supervision and mentorship of the second author.

Conflict of Interest

In adherence to ethical publication standards, the authors affirm that there are no conflicts of interest, either personal or financial, that could have influenced the content or conclusions presented in this research.

مبادلات تجاری سامانیان با شمال اروپا بر پایه متون دوران اسلامی و سکه‌ها

نجمه نوری^I، احمد صالحی کاخکی^{II}

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۲۱۴ - ۱۸۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۱۸؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۳/۱۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۰۹

شناسه دیجیتال (DOI): <https://doi.org/10.66224/PJAS.1028.790.1>

چکیده

در میانه سده ۲۰م، تعداد زیادی از سکه‌های نقره سامانیان، در روسیه و بخش‌هایی از اروپا به دست آمد که بیانگر مراودات تجاری از آسیا تا اروپا در سده چهارم هجری قمری است و حکایت از روابط برون مرزی سامانیان با بازرگانان اروپایی در این بازه زمانی دارد. در این راستا، این پژوهش یک پرسش اصلی را دنبال می‌کند که، چگونه گسترش مبادلات در دوره سامانی به شمال اروپا رسید؟ این پژوهش با تکیه بر منابع مکتوب دوران اسلامی و یافته‌های سکه‌شناسی، باهدف شناخت مسیرهای تجاری مبادلات برون مرزی سامانیان در غرب قلمرو به درهم‌های یافت شده از امیران سامانی در اروپای شرقی، مرکزی و شمالی اشاره دارد. پژوهش پیش‌رو، به شیوه اسنادی و مطالعات کتابخانه‌ای انجام شده است. همچنین روش پژوهش تاریخی-تحلیلی است. در طی قرون سوم و چهارم هجری قمری/نهم و دهم میلادی، خزرها مرکز تجارت با غرب (بلغار، روسیه، بیزانس، سواحل بالتیک و...) و شرق (ایران و دیگر سرزمین‌های اسلامی) بوده‌اند. گزارشات متون کهن دوران اسلامی بیانگر آن است که تجارت خارجی سامانیان در این زمان، در سطح وسیعی گسترش یافته است؛ از جمله این مسیرها، راهی بود که از قلمرو سامانیان به اروپای شرقی و سواحل دریای بالتیک، منتهی می‌شد. مناطقی مانند خوارزم، سرزمین غزها، ولگا و سواحل بالتیک، هر یک نقش زیادی در تبادلات تجاری این مسیر تجاری، برعهده داشتند که در این پژوهش بدان پرداخته شده است. درهم‌های یافت شده از امیران سامانی از جمله: «اسماعیل بن احمد»، «احمد بن اسماعیل»، «نصر دوم بن احمد»، «نوح بن نصر»، «منصور بن نوح» در اروپای شرقی، مرکزی و شمالی شاهدی بر گسترش مبادلات تجاری در این عهد است.

کلیدواژگان: سامانیان، سکه، متون دوران اسلامی، مبادلات، شمال اروپا.

I. گروه باستان‌شناسی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

II. گروه باستان‌شناسی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول).

Email: salehi.k.a@au.ac.ir

ارجاع به مقاله: نوری، نجمه؛ و صالحی کاخکی، احمد، (۱۴۰۵). مبادلات تجاری سامانیان با شمال اروپا بر پایه متون دوران اسلامی و سکه‌ها. مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۱۰ (۳۶): ۲۱۴-۱۸۹. <https://doi.org/10.66224/PJAS.1028.790.1>
صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-1028-fa.html>

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

© حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده(گان) آن است. © ۱۴۰۵ ناشر این مقاله، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری است. این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

© The Author(s)



مقدمه

برخی پژوهشگران اذعان می‌دارند که تاریخ سامانی به دو دوره پیش از استقلال (۸۷۵-۸۱۹ م. / ۲۶۱-۲۰۳ ه.ق.) و پس از استقلال (۱۰۰۵-۸۷۵ م. / ۳۹۵-۲۶۱ ه.ق.) تقسیم می‌شود (Jalolzoda, 2018: 15)؛ اگرچه نگارندگان با این شیوه تقسیم‌بندی موافق هستند، اما شواهد سکه‌شناسی تاریخ دوره پیش از استقلال را به اندکی پیش‌ازاین تاریخ، یعنی سال ۱۹۱ ه.ق.^۱ عقب می‌برد. همچنان‌که سکه‌ها یک راهنمای مورد اعتماد برای شناخت این موضوع هستند؛ بااین‌حال، این فرض موردقبول است که در دوره اول حکومت سامانیان در ماوراءالنهر، تجارت داخلی مبادلات با سکه‌های نوع بخارخدا، انجام می‌شدند که به خارج از قلمروشان نمی‌رفتند (Ibid: 17) و مکان‌هایی که سکه‌های سامانی از آنجا کشف شده است، نشان می‌دهند که در دوره اول سکه‌های سامانیان به خارج از قلمرو امروزی سامانیان صادر نمی‌شده است. در دوره دوم (دوره استقلال سامانیان) حکومت سامانی با «تأیید رسمی خلیفه عباسی» و «اجازه‌نامه» همراه بوده است و به‌نوعی اجازه ضرب سکه‌های طلا و نقره نیز به سامانیان داده شده است (Ibid: 18). در این زمان سکه‌های سامانی به خارج از قلمرو حکومت سامانی صادر می‌شده است. در این پژوهش، متون کهن دوران اسلامی، به جهت بررسی مبادلات سامانیان با خارج از قلمرو خود و ازطرفی شواهد سکه‌شناسی که در خارج از قلمرو سامانیان، سکه‌ها بدانجا راه‌یافته است، شاهدی بر گسترش مبادلات سامانیان با نواحی برون‌مرزی در اروپا است.

هدف این پژوهش، شناخت مسیرهای تجاری مبادلات برون‌مرزی سامانیان در غرب قلمرو و درهم‌های یافت شده از امیران سامانی در اروپای شرقی، مرکزی و شمالی است. **پرسش پژوهش:** این پژوهش یک پرسش اصلی را دنبال می‌کند که، چگونه گسترش مبادلات در دوره سامانی به شمال اروپا رسید؟

روش پژوهش: پژوهش پیش‌رو، به شیوه اسنادی و مطالعات کتابخانه‌ای است. همچنین روش تحقیق تاریخی-تحلیلی است که با درنظر گرفتن پراکنش سکه‌های سامانی در خارج از مرزهای قلمرو سلسله سامانی، با گواهی سکه‌ها و متون تاریخی و جغرافیایی-تاریخی، گستره مبادلات پولی برون‌مرزی سامانیان با اروپا (شمال اروپا)، مطالعه می‌شود. در این پژوهش مناطقی که سکه‌ها بدانجا راه‌یافته‌اند، جزو اطلاعات «دست‌اول» و متون «تاریخی و جغرافیایی-تاریخی»، جزو منابع «دست‌دوم» محسوب می‌شوند؛ بدین‌ترتیب با بررسی و تحلیل اطلاعات حاصله، دسته‌بندی مطالب برای حصول نتیجه نهایی، انجام خواهد شد.

پیشینه پژوهش

آن‌چه روشن است این‌که قلمرو امیران سامانی، دارای شبکه‌ای از راه‌های تجاری بوده است که این راه‌های متعدد، قلمرو سامانیان را به اروپا متصل می‌کرده است (لسترنج، ۱۳۷۳: ۵۰۲). کتب تاریخی و جغرافیایی-تاریخی و همچنین یافته‌های سکه‌شناسی، به وجود مراکز بازرگانی، کالاهای صادراتی و مسیرهای تجاری، اشاره دارد. همچنین در زمان سامانیان، روابط برون‌مرزی از شرق با سرزمین‌های چین و هندوستان، از غرب با بغداد؛ همچنین با ترکان و خزران و سرزمین اسلاوها و جنوب روسیه و کشورهای اروپایی برقرار بوده است. متون کهن دوران اسلامی، در سده چهارم هجری قمری، تجارت برون‌مرزی سامانیان را، تأیید می‌کند (مقدسی، ۱۳۶۱: ج ۲، ۴۷۸-۴۷۴). «ابن فقیه» در کتاب خود، به تجارت خارجی در زمان سامانیان اشاره کرده و اذعان می‌دارد که کالاهای تجاری، به میزان فراوان از خراسان و ازطرف دیگر از بُرجان (بلغار کاما یا بلغار دانوب)، به ری می‌رسیده است (ابن فقیه، ۱۳۴۹: ۲۷۱-۲۷۰). «ابن فضلان» نیز، از حضور بازرگانان روس و پادشاه خزرها در کنار رود اتل (رود ولگا) یاد می‌کند (ابن فضلان، ۱۳۴۵: ۹۸) و «اصطخری» در

المسالك و الممالك به اوضاع بازرگانی و تجاری سامانیان، در اواخر سده سوم و اوایل سده چهارم هجری قمری پرداخته است (اصطخری، ۱۳۴۷: ۱۸۰-۲۳۸). همچنین «ابن حوقل» در صورة الارض به تأثیر بازرگانان خوارزمی، بر جنوب روسیه، اشاره می‌کند (ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۲۴۸-۱۹۱). منابع فوق، در راستای شناخت مسیرهای تجاری و مبادلات برون مرزی سامانیان با اروپا، یاری‌رسان است. علاوه بر متون کهن دوران اسلامی، در دیگر منابع، سکه‌های سامانی در خارج از قلمرو سامانیان، در قالب مقالات یا گزارشات منتشر شده است به ذخایر سکه‌های سامانی و یا کشف موردی درهم‌های سامانی در اروپا، اشاره دارد، از جمله: گنجینه سندبی از اولند^۲ که در سال ۱۸۴۰ م. از سوئد کشف شده است (Liwick, No date: 24). در این گزارش اگرچه اشاره‌ای به تاریخ سکه‌ها و یا نام فرمانروایی که سکه به نام آن‌ها ضرب شده، نشده است اما از نظر شناسایی مناطقی که سکه‌های سامانی در خارج از قلمرو سامانیان یافت شده، ارزشمند است. گنجینه‌هایی نیز در سال ۱۹۳۶ م. و همچنین در سال ۲۰۰۵ م.، از دبیز^۳ در لهستان یافت شده که بخشی از یافته‌ها، سکه‌های سامانیان بود (Malarczyk, No date: 71) در این گزارش منتشر شده، به نام فرمانروا و محل ضرب سکه‌های سامانی یافت شده از دبیز، اشاره شده است که در جدول تحلیلی این پژوهش، آمده است. «ریچاردسون»^۴ نیز، در اولین گزارش کاوش در سال ۱۹۸۱ م. از اسکای^۵ در اسکاتلند، به یافت شدن سکه‌های سامانی اشاره کرده (Richardson, 1981: 237-240) که نام فرمانروایان سامانی و محل ضرب سکه، از روی تعدادی از این درهم‌ها، قرائت شده است. در کاوش جزیره بیورکو^۶ در سوئد (Gustin, 2011: 227-228-229)، کاوش جتی^۷ در منطقه بیرکا واقع در سوئد (Ibid: 230) و کاوش در بلک ارث^۸ در دانمارک نیز درهم‌های سامانی یافت شده است (Ibid: 231-233) که نام امیران سامانی از روی برخی از سکه‌ها قرائت شده است. از دیگر مکان‌هایی که درهم‌های سامانی در آن یافت شده است، کلینتفرید^۹ واقع در منطقه وسترماری^{۱۰} (Horsnæs et al., 2013: 55) و یک تپه در نزدیکی ربکاگرد^{۱۱} در دانمارک (Ibid: 26)، از گنجینه‌های: پیونیس^{۱۲}، اوچلا^{۱۳}، گوشچیه ویتسه^{۱۴}، گزیبوو^{۱۵}، گیازدوو^{۱۶}، لوبوو^{۱۷}، لادک^{۱۸}، پوزنان^{۱۹} و ویلونک^{۲۰}، ولکپسکا^{۲۱} و دسکویز^{۲۲} (Urbanczyk, 2016: 247) در لهستان نیز، درهم‌های سامانی یافت شده است. در روستای سانیکا^{۲۳} در استونی^{۲۴} (سواحل بالتیک)، (Leimus, 2017: 1-2) درهم‌هایی به دست آمده که به نام امیران سامانی، اشاره دارد. از گارز^{۲۵} در منطقه اوستولستین^{۲۶} در آلمان (Hölscher, 2018: 230) کاوش جدید گدانسک^{۲۷} در شمال لهستان (Paskiewicz, 2020: 8) درهم‌های سامانی یافت شده است؛ با این حال، با وجود اطلاعات خوبی که گزارشات سکه‌شناسی، از مناطقی که سکه‌های سامانی در خارج از قلمرو سامانیان به دست آمده در اختیار ما قرار می‌دهند، اما این گزارشات، اغلب به صورت موردی، به مناطق فوق اشاره کرده‌اند و در بسیاری از گزارشات نیز، صرفاً به دوره اشاره شده و یا به صورت موردی، از نام امیران سامانی و یا محل ضرب سکه، نام برده شده است و تاکنون مطالعه‌ای مجزا که به مسیر مبادلات سامانیان با شمال اروپا، مناطقی که سکه‌ها در طی این مسیر از آن یافت شده، اسامی امیران سامانی و محل ضرب سکه‌های یافت شده در خارج از قلمرو سامانیان بپردازد، انجام نشده است. علاوه بر این متون کهن دوران اسلامی نیز، به مبادلات برون مرزی سامانیان، اشاراتی شده است که قابل تأمل است. از طرفی در مقالات و گزارشات سکه‌شناسی، به محل یافت سکه‌های سامانی در خارج از قلمرو سامانیان، اشاره شده است که در پیوند با متون کهن دوران اسلامی، تأییدی بر مبادلات سامانیان با شمال اروپا، در این زمان است که در این پژوهش، بدان پرداخته می‌شود.

روابط تجاری سامانیان با اروپا به استناد متون کهن

منابع جغرافیایی، اطلاعاتی درباره راه‌های تجاری سرزمین سامانیان و اروپا، بازرگانی که به تجارت

در این مسیر مشغول بوده‌اند و کالاهایی که از کشورهای اروپایی، به قلمرو سامانیان صادر می‌شده است، اشاراتی دارند. نکته دیگر کشف سکه‌های اسلامی از قرن سوم هجری قمری / نهم میلادی، در کشورهای اروپایی نسبتاً کم بوده است؛ این درحالی است که در سده چهارم هجری قمری / دهم میلادی پس از تشکیل حکومت سامانیان، سکه‌های یافت‌شده از کشورهای اروپایی بیشتر است (ترابی طباطبائی، ۱۳۷۲: ۳۲۲) تجارت سامانیان با اروپا در سده چهارم هجری قمری / دهم میلادی، به اوج خود رسیده است؛ این تجارت، اغلب از طریق ماوراءالنهر و ولایات شمال شرقی ایران، یعنی سرزمین امارت قدرتمند سامانیان بوده‌اند (ناجی، ۱۳۹۲: ۳۲۲). در کتب جغرافیایی، از سرزمین‌های واقع شده در کنار رود ولگا، نام‌برده شده و همچنین منابع باستان‌شناسی، به‌ویژه سکه‌های اسلامی ضرب‌شده در خراسان و ماوراءالنهر که در اروپا یافت شده است، این موضوع را تصدیق می‌کند.

روابط تجاری سامانیان با اروپای شرقی، مرکزی و شمالی

قلمرو سامانیان، از مسیرهای متعدد، به اروپا متصل می‌شد. به نظر می‌رسد مبدأ اصلی حرکت، ماوراءالنهر و دومین مبدأ در شهرهای ساحلی دریای خزر، مانند آمل و جرجان و در شهری بوده است که از اواسط قرن سوم هجری قمری / نهم میلادی، نقش بزرگی در تجارت خلافت عباسی با اروپا، داشته‌اند (ناجی، ۱۳۹۲: ۳۲۴؛ به نقل از: لویتسکی، ۲۰؛ لسترنج، ۱۳۷۳: ۵۰۳-۵۰۲). در ماوراءالنهر، مبدأ حرکت خوارزم، واقع در جیحون سفلی بود. در سده چهارم هجری قمری / دهم میلادی خوارزم قلمرو دو دولت کوچک بود که جدای از هم و تابع دولت سامانیان بودند. پایتخت‌های آن‌ها، یعنی شهر کاث و جرجانیه بود که با جاده‌هایی که مسیر کاروان‌ها بودند، به جرجان، خزر، خراسان و بخارا پایتخت سامانیان، وصل می‌شدند (ابن فضلان، ۱۳۴۵: ۸۰؛ اصطخری، ۱۳۴۷: ۲۹۹). از شهرهای خوارزم، دو جاده اصلی نیز به سمت اروپای شرقی وجود داشت؛ اولین جاده از سرزمین خزران که در ساحل شمال شرقی دریای خزر واقع شده بود، می‌گذشت و تا مصب ولگا و اتل (حدود العالم، ۱۳۷۲: ۱۲۲-۱۲۳) امتداد داشت. جاده دیگر نیز از بخارا، از طریق خوارزم متوجه شمال غرب می‌شد و مستقیماً به سمت مصب رود کاما و بلغار می‌رفت (ابن فضلان، ۱۳۴۵: ۹۸). «ابن فضلان» این جاده را به تفصیل توصیف می‌کند.

در اواخر سده سوم و اوایل سده چهارم هجری قمری، سرزمین‌های واقع‌شده در کنار رودهای ولگا^{۲۸}، دنیپر^{۲۹} و ویستول^{۳۰}، روابط تجاری نزدیک با ولایت‌های شرقی خلافت که جزء سرزمین سامانیان بود، داشته‌اند (اصطخری، ۱۳۴۷: ۳۲۵). در دوره سامانی مسیر تجاری دریای دنیپر^{۳۱} دشوار بوده است؛ درحالی‌که از باکو، سفر آسان‌تر بوده است. در این زمان، ارتباط روسیه با خوارزم و ماوراءالنهر، از طریق ایتل، در دلتای ولگا بوده است؛ بدین صورت که از راه دریا تا آستاراخان و بعد از آن به ولگا، سرزمین بلغارها و اسلاوها می‌رسیدند. در آن زمان ایتل^{۳۲} در دلتای ولگا، شهری بزرگ و بین‌المللی بوده است و در این مکان، مسیرهای دریای کاسپین، به مسیرهای تجاری شرقی می‌پیوستند و ارتباط روسیه با خوارزم و ماوراءالنهر را ممکن می‌ساختند (Liwick, No date: 24) در ایتیل بوده که سکه‌های اسلامی، دست‌به‌دست می‌شدند و از سرزمین مسلمانان، به دست وایکینگ‌ها می‌رسیدند که در ادامه بدان پرداخته خواهد شد.

علاوه بر این، جاده دیگری که سامانیان را به سرزمین‌های واقع در کناره ولگا و نیز ایتل پیوند می‌داد، از ری آغاز و به سواحل دریای خزر، منتهی می‌شد. این جاده، به وسیله راهی که به مرو در خراسان می‌رسید، از ماوراءالنهر می‌گذشت و کالاهای تجاری به حجم زیاد از خراسان، خزر و برجان (بلغار کاما یا بلغار دانوب) به ری می‌رسید (ابن فقیه، ۱۳۴۹: ۲۷۱-۲۷۰). جاده‌ای که از ری آغاز می‌شد، به بنادر طبرستان و جرجان منتهی می‌شد که تجار در آنجا، حضور پیدا می‌کردند و در جهت مصب ولگا، یعنی به سوی پایتخت خزر (ناجی، ۱۳۹۲: ۳۲۴) راهی می‌شدند.

یک راه آبی و یک راه زمینی نیز، از جادهٔ اتل آغاز و به طرف بلغار کاما، امتداد می‌یافت؛ راهی که آبی بود، در جهت ولگای علیا قرار داشت و دومین راه که زمینی بود، از استپ‌ها و سرزمین بُرطاس، که از نظر پوست و چرم غنی بود، می‌گذشت (ناجی، ۱۳۹۲: ۳۲۵-۳۲۴؛ اصطخری، ۱۳۴۷: ۱۸۰-۱۸۱). به دست آمدن ذخایر متعدد درهم‌هایی از امیران سامانی، تصدیق تجارت این دولت، در طول جاده‌هاست؛ از جمله مجموعهٔ ذخایر سکه‌های سامانی یافت شده در منطقهٔ قدیم استاوروپول^{۳۳} درهم‌هایی است که ضرب سمرقند، اندرابه، شاش و نیشابور بوده و تاریخ آن‌ها، مربوط به حدود سال‌های ۳۲۷-۲۸۲ ه.ق. است (ناجی، ۱۳۹۲: ۳۲۵).

بلغار مرکز تجارتی با جاده‌هایی در جهات مختلف بوده است. «اصطخری» (۱۳۴۷: ۱۸۳) و «ابن حوقل» (۱۳۴۵: ۱۳۹) آورده‌اند که بلغار از طریق یک جاده به مسافت ۲۰ روز به کَیْف متصل می‌شده است.

جادهٔ نخست از «مُوروم»^{۳۴} و «کورسک»^{۳۵} می‌گذشت؛ دومی، به طرف ولگا تا مصب اُکا^{۳۶} پیش می‌رفت و سپس «دسنا»^{۳۷} را پشت سر می‌گذاشت و به بخش داخلی این رودخانه تا مصبش، منتهی می‌شد (ناجی، ۱۳۹۲: ۳۲۶؛ به نقل از: لویتسکی ۲۲۷-۲۲۴؛ ترابی طباطبائی، ۱۳۷۲: ۳۴۲). این جاده از نظر سکه‌های سامانی یافت شده، بسیار غنی است. به جز آن چه یاد شد، در طول این جاده‌های آبی و خاکی که به اروپای شرقی و مرکزی امتداد داشت، ذخایر و مجموعه‌های متعدد سکه، یافت شده که گویای روابط تجاری استوار سامانیان، با مناطق یادشده است.

یک جاده نیز از اتل، به سوی سرزمین روس‌ها، یعنی کویابه در غرب و سرزمین صلاویّه، در شمال غربی امتداد داشت (اصطخری، ۱۳۴۷: ۲۲۵-۲۲۶). کویابه همان «کیف»^{۳۸} و صلاویه هم جزء سرزمین‌های اسلاوهای «لادوگا»^{۳۹} و «نووگورود»^{۴۰} کبیر است (ناجی، ۱۳۹۲: ۳۲۵). سکه‌های سامانیان؛ در سرزمین «کیف» کشف شده و حکایت از اهمیت تجاری این شهر، با دولت سامانیان دارد. درهم‌های نقرهٔ یافت شده در این مناطق، بهای کالاهای اروپایی وارداتی به قلمرو سامانیان بوده است (همان، ۳۲۷؛ به نقل از: لویتسکی، ۲۳۲-۲۳۱-۲۲۸) که از طریق کاوش و یا به صورت اتفاقی یافت شده است؛ اما اطلاعات دقیقی در خصوص این‌که از هر یک از این مجموعه‌ها، سکه‌های کدام یک از امیران سامانی به دست آمده، ذکر نشده است، اما از نظر این‌که، نمایانگر نقاطی است که درهم‌ها در آنجا تبادل می‌شده، ارزشمند است.

در این جاده‌ها، بازرگانان کالاهای تولیدشده در سرزمین سامانیان مانند محصولات تجملی و غلات و به ویژه درهم نقره سامانی را، به مقصد اروپای شرقی و مرکزی، از جمله مناطق حوضهٔ ولگا در: روسیه، لهستان، آلمان و مجارستان می‌بردند و در عوض، محصولات این سرزمین‌های اروپایی، خصوصاً برده‌های اسلاو و فنلاندی را، با خود می‌آوردند و چون ملل مذکور، هنوز خود برای معاملات دارای مسکوکاتی نبوده‌اند (همان؛ به نقل از: لویستکی، ۲۳۲-۲۲۸). مسکوکاتی که در ابتدا برای خرید کالا به روسیه و بلغار و دشت قپچاق و دیگر ممالک مجاور روسیه می‌رفته است، با مسکوکاتی که از خارج به خاک آن‌ها می‌آمد، برای خرید مال التجارهٔ کشورهای اسکاندیناوی (سوئد و نروژ و دانمارک و ...) مبادله می‌شد و بدین طریق این سکه‌ها، گردش محلی یافته است؛ البته روس‌ها مسکوکات طلا را، به اسکاندیناوی‌ها نمی‌دادند (جمالزاده، ۱۳۷۲: ۴۲-۴۳؛ فرای، ۱۳۴۸: ۱۰۵) و نزد خود نگه می‌داشتند، اما از درهم‌های نقرهٔ سامانیان در منطقهٔ ولگا (اروپای شرقی) به عنوان پول و کالا (به لحاظ جنس)، (فرای، ۱۳۴۸: ۱۰۵) استفاده می‌کردند.

بازرگانان خوارزمی: در تجارت امارت سامانیان با اروپای شرقی، خوارزمیان نقش اول را داشتند (همان، ۱۰۴). تجار خوارزمی نمایندگان عمدهٔ طبقات بازرگانان خراسانی بودند (بارتولد، ۱۳۵۲: ج ۸/ ۵۰۹) که در شهر نساء، همهٔ اراضی ملکی را در دست خود داشتند (مقدسی، ۱۳۶۱، ج ۲/ ۳۲۰؛ بارتولد، ۱۳۵۲: ج ۸/ ۵۱۰-۵۰۹) و بیشتر ثرویشان از راه بازرگانی با ترکان غُز بود (اصطخری، ۱۳۴۷: ۲۳۸-۲۳۹؛

بارتولد، ۱۳۵۲: ج ۸/ ۵۰۹). در این زمان خوارزمیان درگیری‌هایی با سرزمین‌های بلغار و صقالبه^{۴۱} داشتند و بنا به غارت‌هایی که صورت می‌گرفت، خز موینه، برده و اسیر می‌گرفتند. همچنین کاروانیان تجار خوارزمی تا بالای رود ولگا، برای خرید محصولات مانند: پوست، عسل، عنبر، عاج، فیل آبی و دیگر اقلام تجاری، پیش می‌رفتند (**ابن حوقل، ۲۱۰: ۱۳۴۵؛ فرای، ۱۳۷۵، ۴۵**). علاوه بر این بازرگانان از راه دریا به سرزمین خزران می‌رفتند (**اصطخری، ۱۳۴۷: ۲۱۸**) در نهر خزر قایق‌های تجاری کالاهایی را که از خوارزم آمده بود بارگیری کرده، سپس به سوی شهر اِتل رهسپار می‌شدند؛ از سوی دیگر، از سرزمین برطاس و حوضه میانی ولگا که جزء پادشاهی خزر بود، انواع پوست روباه را، به سرزمین سامانیان (خراسان) می‌بردند (**مسعودی، ۱۹۶۷: ۶۲**) دیگر کالاها عبارتند از: عسل، غلات و حبوبات، باز، شمشیر، زره، چوب، برده، گوسفند و گاو (**مقدسی، ۱۳۶۱: ج ۲/ ۴۷۷-۴۶۷؛ ابن فقیه، ۱۳۴۹: ۱۴۰**) که از اروپای شرقی وارد بلغار، پایتخت بلغار کاما می‌شد و از آنجا به خوارزم می‌رسید.

بازرگانان روس: تجار روس در بلغار کاما، با بازرگانان خوارزمی ملاقات می‌کردند (**ابن فضلان، ۱۳۴۵: ۱۱۹**) و برای تجارت به سرزمین خزران می‌رفتند (**ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۱۳۸**) از نواحی روس و بلغار، کالاهایی چون: برده، سیماب، عسل، موم، پوست خز و موینه به خزران می‌بردند که از آنجا، به سرزمین سامانیان صادر می‌شد و در عوض، از جرجان و طبرستان، جامه به خزر می‌بردند (**اصطخری، ۱۳۴۷: ۱۸۰**).

مسیر تجاری بالتیک

در دوره سامانیان، به دلیل تمرکز این دولت بر شهرهای ماوراءالنهر و خراسان، تجارت در این مناطق، از رونق خوبی برخوردار بوده است؛ مهم‌ترین شاهد این مدعا، متون کهن است که اشاراتی به فعالیت‌های اقتصادی در این شهرها دارند.

در این عهد، خوارزم واسطه انتقال کالا از خراسان به بیابان‌های قبایل بیابان‌گرد (غزیه)، نواحی ولگا و بالعکس بود و شهرهای بزرگ خوارزم از جمله: گرگانج و کاث، جایگاه‌های تجارت بین‌المللی بودند (**حدودالعالم، ۱۳۷۲: ۳۶۰**). در گرگانج، تجارت با غزا انجام می‌شد که همسایگان شمالی خوارزم بودند و کاروانیان بسیاری، از آنجا به سوی گرگان، خراسان و نیز سرزمین خزرها (**ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۲۰۶**) دررفت و آمد بودند. خوارزم در دوره سامانی، از جمله مناطق پررونق ماوراءالنهر و پل ارتباطی سامانیان با اروپای شرقی بود.

ابن فضلان، به یخبندان و سرمای شدید و غیرقابل تحمل خوارزم اشاره کرده است (**ابن فضلان، ۱۳۴۵: ۶۶**) که با این وجود، تجارت با سرزمین غزا و بلغار متوقف نمی‌شد و همین امر، نشان‌دهنده سود سرشار بازرگانی در این مسیر تجاری بوده است.

سرزمین ترکان اغز: در امتداد این مسیر تجاری، در سرزمین ترکان اغز، بازرگانان خوارزمی، بسیار حضور داشتند (**حدودالعالم، ۱۳۷۲: ۲۷۶؛ ابن فضلان، ۱۳۴۵: ۷۱**)، تجار خوارزمی برای خرید گوسفند (**ابن فضلان، ۱۳۴۵: ۷۳**)؛ هم‌چنین انواع پوست: سمور، سنجاب، قاقم، فنک، ختو (شاخ نوعی ماهی) و به‌ویژه نمد (**حدودالعالم، ۱۳۷۲: ۲-۲۳۱؛ ابن فقیه، ۱۳۴۹: ۸۸**) به سرزمین ترکان می‌رفتند.

سرزمین خزرها: در قرن نهم میلادی/ سوم هجری قمری، در امتداد مسیر خوارزمیان، قلمرو خزرها قرارداد داشت که بین مسیر پایین دست ولگا و دامنه‌های شمالی جبال قفقاز بود و تا سرزمین‌های اطراف دریای آزوف^{۴۲} تا کیف و دنیپر میانی (**دانلپ، ۱۳۸۲: ۹**) امتداد داشت. خزرها از اواسط قرون هفت تا ده میلادی/ یک تا چهار هجری قمری به مدت ۳۰۰ سال، به قدرت برتر استپ‌های قفقاز تبدیل شدند (**Gabriel, 1999: 39**) و نقش اساسی را در تجارت آن نواحی با جهان اسلام و به‌ویژه ایران، برعهده گرفتند.

پایتخت خزرها، «اتل» در منطقه ولگا واقع بوده است. اتل، باراندازی مناسب برای تجارت میان غرب و شرق و نیز شمال و جنوب بوده است (دانلیپ، ۱۳۸۲: ۲۰۱). در این عهد، در قلمرو خزرها مساجد، کلیساها و کنیسه‌هایی بنا شده بوده (3: Wolf & Zolitor) که این امر می‌تواند بیانگر تسامح مذهبی خزرها باشد؛ به طوری که در جهت تقویت موقعیت تجاری خزرها، بی‌تأثیر نبوده است.

خزریه، سریشم ماهی برای صادرات داشت. برده، عسل، موم، خز و کرک، از مناطق دیگر، برای مبادلات تجاری به سرزمین خزرها می‌آمد و از سوی دیگر پوشاک مردم خزر نیز از نواحی گرگان، طبرستان، آذربایجان و بیزانس تأمین می‌شد (ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۱۳۵؛ اصطخری، ۱۳۴۷: ۱۸۰). خزرها همچنین در انتقال کالاهای قلمرو سامانی نظیر سکه‌ها، ظروف نقره‌ای، سفال، پارچه‌ها و جامه‌های کتانی و ابریشمی، نمد و غیره به اورال، ولگا و ماورای آن تا بالتیک (Wolf & Zolitor, 2002: 3)، فعالانه عمل می‌کردند و واسطه خوبی بودند.

خزریه هم‌چنین، ارتباط نزدیک با خوارزم داشت و از طریق یک راه زمینی که دریای خزر را دور می‌زد، به خوارزم متصل می‌شد. غزها نیز که سرزمینشان میان خوارزم و خزریه بود، اغلب وابسته خاقان خزر بودند (دانلیپ، ۱۳۸۲: ۲۰۰) تجار خوارزمی در سرزمین خزر، پوست و خزهای گران بهای بلغارها و اسلاوها را با خود به خوارزم می‌بردند (ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۱۳۳) در خزر، ملیت‌های مختلف به دادوستد و رفت‌وآمد در سرزمین خزرها، مشغول بودند، از جمله: تجار راذانی که از غرب بردگان، کنیزان و غلام بچگان، پارچه‌های ابریشمی، خز، چرم، پوست سمور و شمشیر می‌آوردند (ابن خردادبه، ۱۳۷۱: ۱۲۹-۱۲۸) تجار وایکینگ که خز، پوست روباه و شمشیر مبادله می‌کردند و تجار ایرانی، عرب و شاید چینی که هر یک، کالاهای قلمرو خود را در سرزمین خزرها مبادله می‌نمودند (4: Wolf & Zolitor, 2002)؛ بنابراین، یکی از عوامل بقای خزرها، به عنوان یک مرکز تجاری تسهیل دادوستد تجار مسلمان، وایکینگ، بلغار، یهودی و... بوده است که نقش یک حائل بین تجار اروپای شرقی و مسلمان را برعهده داشته است.

منبع عمده اقتصادی مردم خوارزم بازرگانی، به ویژه خرید و فروش بردگان ترک بود. آن‌ها از سرزمین خزرها و بلغارها (در قفقاز و ماورای قفقاز و جنوب روسیه) بردگان خزر و صقلاب (عموماً سفیدپوستان اسلاو) و روس، به خوارزم می‌آوردند و از آنجا به دیگر نقاط صادر می‌کردند (اصطخری، ۱۳۴۷: ۲۳۸-۲۳۹؛ ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۲۱۰)؛ و شهر گرگانج، یکی از بازارهای بزرگ برده در ماوراءالنهر بود (ناجی، ۱۳۸۶: ۳۳۲).

سرزمین برطاس: بین قلمرو خزران و بلغارها، سرزمین برداس (برطاس) قرار داشت. برطاس‌ها تابع خزرها بودند و از قبایل ترک بودند و به فروش «پوست برطاسی» شهرت داشتند. در این عهد، ملکوک عرب و عجم، علاقه زیادی به کفش، پوستین و کلاه از پوست روباه برطاسی داشتند (مسعودی، بی تا: ۱۷۸؛ ابن رسته، ۱۳۶۵: ۱۶۳).

بلغارهای ولگا: در شمال خزریه، پس از برطاس، بلغارهای ولگا ساکن بودند. آن‌ها روابطی بسیار نزدیک‌تر از روابط خزرها، با خوارزمیان داشتند. بلغارهای مسلمان، تحت تأثیر دولت سامانی بودند و این امر در سکه‌های به دست آمده آن‌ها، مشهود است (بارتولد، ۱۳۵۲: ۸۲-۸۳)؛ بلغارها تابع خزرها بودند و تجار بلغار، به خزرها عشریه^{۴۳} می‌پرداختند. در قرن دهم میلادی/چهارم هجری قمری، شهرهای بلغار و سووار، دو شهر مهم آن ناحیه بوده‌اند. ابن فضلان از بلغارها با نام «اسلاوها (صقالبه)» یاد می‌کند (ابن فضلان، ۱۳۴۵: ۸۰-۹۹). در بلغار، پوست عامل مبادله کالا بوده است؛ اما ضرب سکه در سرزمین بلغارها، رواج چندانی نداشته است. آن‌ها در عوض فروش پوست، سکه از تجار ایرانی و مسلمان دریافت می‌کردند (ابن رسته، ۱۳۶۵: ۱۶۵-۱۶۴؛ گردیزی، ۱۳۶۳: ۵۸۶-۵۸۵). در این عهد، تجار روسی، ایرانی، وایکینگ و... برای مبادله کالا به منطقه بلغار می‌آمدند.

مجارها: تجار مجار، برده‌هایی از مناطق اسکان‌دیناوی را با خود به بازارهای بلغار و روم می‌بردند و به فروش می‌رساندند، از جمله خریداران این برده‌ها، تجار مسلمان بودند (حدود العالم، ۱۳۷۲: ۲۸۴-۲۸۹؛ ابن‌رسته، ۱۳۶۵: ۱۶۷-۱۶۶) و در غربی‌ترین نقطه این مسیر تجاری، سواحل بالتیک^{۴۴} قرارداد داشت که در آن وایکینگ‌ها، به تجارت با شرق تمایل داشتند.

وایکینگ‌ها: سابقه ارتباط وایکینگ‌ها با ایران به دوران باستان بازمی‌گردد؛ به طوری که تماس‌های اولیه‌ای بین تجار اسکان‌دیناوی و زرتشتیان ایران و بین‌النهرین وجود داشته است (Gabriel, 1999: 37). شواهد سکه‌شناسی از دوره ساسانی که در سال ۱۹۳۷م. در دانمارک کشف شده است (بویسن، ۱۳۴۳: ۳۴) معرف ارتباط بین ایران و وایکینگ‌ها در دوره ساسانی است. در طی قرون نهم و دهم میلادی/ سوم و چهارم هجری قمری عده‌ای از اهالی اسکان‌دیناوی، از طریق زمینی و نیز عبور از رودخانه و از طریق دریای سیاه و خزر سفر می‌کردند. بازرگانان اسکان‌دیناوی با کاروان‌هایی که از ایران، بغداد و دیگر نقاط دیگر می‌آمدند، ملاقات می‌کردند (Gabriel, 1999: 37). ساکنین اسکان‌دیناوی (بیشتر سوئدی‌ها) در قرن نهم میلادی/ سوم هجری قمری که از آن سوی بالتیک می‌آمدند در ناحیه جنوبی دریاچه لوگودا و شهر نووگورود که آن را «هولم‌گورد» می‌نامیدند و نیز «کیف» ساکن شدند و از آنجا، تجارت بین سه مملکت اسکان‌دیناوی، بیزانس و ایران را از سر گرفتند (بویسن، ۱۳۴۳: ۲۸). در این زمان، از منطقه اسکان‌دیناوی، کالاهایی مانند: عنبر، انواع پوست، کنیز و برده، وارد ایران می‌شد؛ در عوض وایکینگ‌ها، طلا، مس، ابریشم و سنگ‌های قیمتی، از شرق وارد می‌کردند. تجار هر زمان که در مقابل کالایی مبادله می‌شد، نمی‌توانستند جنسی را مبادله کنند، معامله با سکه‌های نقره و اشیاء و زینت‌آلات نقره مانند انگشتری، گردنبند و... صورت می‌گرفت (همان: ۴۱). به دست آمدن سکه‌های سامانی یافت‌شده در نقاط مختلف اسکان‌دیناوی، نقش مهمی در احیای مسیر تجاری بالتیک داشته است.

درهم‌های سامانی یافت‌شده از اروپای شرقی

نخستین گزارشات از یافت‌شدن مجموعه سکه‌های سامانی در اروپای شرقی، مربوط به تاریخ ۱۹۲۶م. از ناحیه بلاروس واقع در جنوب غربی مرز روسیه است (جدول ۱: ردیف ۱). بررسی‌ها نشان می‌دهد که سکه‌های یافت‌شده در اروپای شرقی، مربوط به زمان حاکمیت امیران سامانی، به ویژه منصور بن نوح (جدول ۱: ردیف‌های ۳ و ۸) و نوح بن منصور (جدول ۱: ردیف ۷)، (ناجی، ۱۳۹۲: ۳۲۶-۳۲۷؛ به نقل از: لویستکی، ۲۲۴-۲۲۷)، نصر دوم بن احمد (جدول ۱: ردیف ۴)، (URL3) است. سکه‌های یافت‌شده، اغلب ضرب سمرقند (جدول ۱: ردیف‌های ۵، ۶ و ۷) است و تنها یک نمونه نیز از ناحیه برادلند، یافت شده که ضرب معدن است (جدول ۱: ردیف ۴)؛ علاوه بر این، گنجینه‌هایی از قفقاز و اوکراین به دست آمده که حاوی سکه‌های سامانی و ضرب سمرقند است (Kovalve, 2002: 4-5)، (جدول ۱: ردیف‌های ۵، ۶ و ۷)؛ همچنین کاوش‌های انجام‌شده در تاترسکی تالکیش، درهم‌های سامانی از نوح بن منصور، ضرب سمرقند یافت شده است (Ibid: 8). به طور کلی در این پژوهش، هشت ناحیه در اروپای شرقی که درهم‌های سامانی از آن یافت شده، معرفی شد: درهم‌هایی از نصر دوم بن احمد، منصور بن نوح و نوح بن منصور است که اغلب ضرب سمرقند و تنها یک نمونه، ضرب معدن است. سایر گزارشات و مقالات مبنی بر یافت‌شدن سکه‌های سامانی در اروپای شرقی صرفاً اشارات کلی به دوره سامانی داشته‌اند و یا نام ضرابخانه ذکر نشده است؛ این گزارشات اگرچه اطلاعاتشان ناقص است، اما از نظر شناخت مناطقی که سکه‌های سامانی بدانجا راه یافته، ارزشمند است.

درهم‌های سامانی یافت‌شده از اروپای مرکزی

نخستین گزارشات مبنی بر یافت‌شدن سکه‌های سامانی در اروپای مرکزی، مربوط به سال‌های ۱۹۳۶م.

جدول ۱: سکه‌های سامانی یافت شده در مناطقی از اروپای شرقی (نگارندگان، ۱۴۰۳).

Tab 1: Samanid Coins Discovered in Eastern European Regions (Authors, 2024).

ردیف	منطقه / سایت / مکان	سال کشف / یافت	نام حاکم / دوره / سال	محل ضرب
۱	مجموعه در روستای استاری ددین، بلاروس، جنوب‌غربی مرز روسیه	۱۹۲۶ م.	سامانی	*
۲	چند مجموعه در هالیچ گالیچ، اوکراین در کرپلوس،	۱۹۴۷ م.	سامانی	*
۳	مجموعه نووگورود، روسیه	۱۹۵۳ م.	منصور بن نوح	*
۴	نمونه‌ای از نورفولک، ناحیه برادلند	۱۹۹۶ م.	نصر دوم بن احمد	معدن
۵	گنجینه‌هایی از قفقاز، روسیه	۲۰۰۲ م.	سامانی	سمرقند
۶	گنجینه‌هایی از اوکراین، (روسیه و بلاروس)	۲۰۰۲ م.	سامانی	سمرقند
۷	تاترسکی تالکیش، روسیه	۲۰۰۵ م.	نوح بن منصور	سمرقند
۸	چند مجموعه سکه از حوضه رودخانه شکسنا، ریزابه ولگا بلغار	*	منصور بن نوح	*

از دبیز و در سال ۱۹۷۶ م. مجموعه نیژنف^{۴۵} در منطقه تلوماچس از لهستان است (جدول ۲: ردیف‌های ۱ و ۲) در سال ۱۹۳۶ م. از دبیز^{۴۶} به طور اتفاقی، گنجینه‌ای از سکه‌های درهم اسلامی کشف شد که در بین آن‌ها درهم‌های سامانی نیز وجود داشته است. در سال ۲۰۰۵ م. نیز از این مکان درهم‌های اسلامی دیگر کشف شد، شامل: مجموعه‌ای از سکه‌های امویان، عباسیان، صفاریان و سامانیان بود. بیشتر سکه‌های یافت‌شده از دبیز، مربوط به نصر دوم بن احمد سامانی بودند که در سمرقند و الشاش ضرب شده بودند (جدول ۲: ردیف ۳) و مربوط ربع سوم قرن دهم میلادی هستند (Malarczyk, No date: 71)؛ علاوه بر این، در اروپای مرکزی، گنجینه‌های به دست آمده از جمهوری چک اسلواکی و مجارستان، آلمان شمالی و لهستان (Kovalve, 2002: 4)، (جدول ۲: ردیف‌های ۴، ۵ و ۶) یافت شده است. البته از جمهوری چک، به صورت موردی نیز، یک سکه درهم سامانی یافت شده است که متعلق به اوایل قرن دهم میلادی است (Profantova & Novak, ۲۰۰۵: ۲۸)، (جدول ۲: ردیف ۷) گنجینه‌های به دست آمده از لهستان: پیونیس^{۴۷}، اوچلا^{۴۸}، گوشچیه ویتسه^{۴۹}، گزبیبوو^{۵۰}، گیازدوو^{۵۱}، لوبوو^{۵۲}، لادک^{۵۳}، پوزنان^{۵۴} و ویلونک^{۵۵} دارای سکه‌های اوایل دوران اسلامی تا دوره سامانی، زمان نصر دوم بن احمد است و همچنین از ولکپلسکا^{۵۶} و دسکوویز^{۵۷} نیز درهم‌های سامانی یافت شده است (Urbanczyk, 2016: 247). از گارز^{۵۸} در منطقه اوستولستین^{۵۹} نیز درهم‌های سامانی مربوط به قرن دهم میلادی، یافت شده است (Hölscher, 2018: 230). دیگر مجموعه‌های درهم‌های سامانی از لهستان، شامل: مجموعه روستای مارکویچس، مجموعه داسو، مجموعه مارکویچس، مجموعه زالسی، مجموعه کلوکویچس^{۶۰}، مجموعه چکو، مجموعه پرزمیسلس، مجموعه گرابویچو و مجموعه‌ای جنوب کاپات است (ناجی ۱۳۹۲، ۳۲۷-۳۲۶؛ به نقل از: لویتسکی، ۲۲۷-۲۲۴)، (جدول ۲: ردیف‌های ۲۱، ۲۰، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۶ و ۱۵).

از کاوش جدید گدانسک^{۶۱} نیز درهم‌هایی مربوط به زمان نصر دوم بن احمد (۹۱۴-۹۴۳ م. / ۳۳۱-۳۰۱ ه.ق.) به دست آمده است (Paszkiewicz, 2020: 8)؛ یک سکه نیز در تارگ سیننی^{۶۲} یافت شده که احتمالاً سامانی است و مربوط به اواخر قرن نهم میلادی است که به شدت آسیب دیده است (Paszkiewicz, 2020: 12) و محل ضرب و نام فرمانروا نامعلوم است و کتیبه‌های این درهم، ناخوانا است. همچنین در منطقه کاپ آرکونا^{۶۳} که در آلمان امروزی واقع شده است، درهم‌های سامانی متعلق به سال‌های ۸۹۲ و ۹۲۲ م. یافت شده است (Kilger, Undetermined: 219)، (جدول ۲: ردیف ۱۴) به طور کلی، درهم‌های سامانی، در اروپای مرکزی از ۲۲ ناحیه یافت شده است. اکثر این نواحی، مناطقی از لهستان است، دیگر مناطق شامل: چک اسلواکی، مجارستان و آلمان شمالی است. سکه‌های یافت شده از اروپای مرکزی، از امیران سامانی از جمله: احمد بن اسماعیل و نصر دوم بن احمد است و محل ضرب آن‌ها سمرقند، الشاش (چاچ) و در یک منطقه نیز، درهم‌هایی ضرب ری، یافت شده است و در سایر گزارشات و مقالات منتشر شده از درهم‌های یافت شده در

اروپای مرکزی صرفاً به محل یافت اشاره شده و گزارش دقیقی مبنی بر نام امیر سامانی، سال ضرب و محل ضرب در دسترس نیست (جدول ۲).

جدول ۲: درهم‌های سامانی یافت شده در اروپای مرکزی (نگارندگان، ۱۴۰۳).

Tab 2: Samanid Dirhams Discovered in Central Europe (Authors, 2024).

ردیف	منطقه / سایت / مکان	سال کشف / یافت	نام حاکم / دوره / سال	محل ضرب
۱	دبیز، لهستان	۱۹۳۶ م.	سامانی	*
۲	مجموعه نیژنف، در منطقه تلوماچس، لهستان	۱۹۶۷ م.	سامانی	*
۳	کشف اتفاقی در دبیز، لهستان	۲۰۰۵ م.	نصر دوم بن احمد	سمرقند و الشاش
۴	گنجینه‌هایی از جمهوری چک، اسلواکی و مجارستان	۲۰۰۲ م.	سامانی	سمرقند
۵	گنجینه‌هایی از آلمان شمالی	۲۰۰۲ م.	سامانی	سمرقند
۶	گنجینه‌هایی از لهستان	۲۰۰۲ م.	سامانی	سمرقند
۷	نمونه‌ای از جمهوری چک	۲۰۰۵ م.	اوایل قرن دهم میلادی	*
۸	گنجینه ولکپلسکا، لهستان	۲۰۱۶ م.	سامانی	*
۹	گنجینه دسکویز، لهستان	۲۰۱۶ م.	سامانی	*
۱۰	مجموعه گنجینه‌های پیونیس، اوچلا، گوشچیه ویتسه، گریزویو، گیزدوو، لوبوو، لادک، پوزنان و ویلونک، لهستان	*	اوایل اسلام تا نصر دوم بن احمد	*
۱۱	گنجینه گارز، اوستولستین، آلمان	۲۰۱۸ م.	سامانی	*
۱۲	گنجینه گدانسک، سواحل بالتیک، شمال لهستان	۲۰۲۰ م.	نصر دوم بن احمد	*
۱۳	کاوش در تارگ سیننی، گدانسک، سواحل بالتیک، شمال لهستان	۲۰۲۰ م.	اواخر قرن نهم میلادی	*
۱۴	کشف در منطقه کاپ آرکونا، آلمان	*	احمد بن اسماعیل، نصر دوم بن احمد	*
۱۵	مجموعه روستای مارکویچس، در منطقه هومل، لهستان	*	سامانی	*
۱۶	مجموعه داسو، در حوضه الب	*	سامانی	*
۱۷	مجموعه زالسی در در منطقه سلوپکا، لهستان	*	سامانی	*
۱۸	مجموعه کلو کویچس در منطقه سیمیاتوچس نزدیک رود بوگ، لهستان	*	سامانی	*
۱۹	مجموعه چکو نزدیک لوبلین، لهستان	*	اوایل سامانی	ری، سمرقند، الشاش
۲۰	مجموعه پرزمیس (مسیر کیف به مجارستان)	سده ۱۹ م.	سامانی	*
۲۱	مجموعه گرابویچ، ۱۵ کیلومتری شمال نادونا، لهستان	*	سامانی	*
۲۲	مجموعه جنوب کارپات	*	سامانی	*

درهم‌های سامانی یافت شده از اروپای شمالی

نخستین گزارشات از یافت شدن سکه‌های سامانی در شمال اروپا مربوط به تاریخ ۱۸۴۰ م. از سوئد و شبه جزیره اسکاندیناوی است (Liwick, No date: 24)، (جدول ۳: ردیف ۱) در شمال اسکاتلند نیز، در سال ۱۸۵۸ م.، سکه‌هایی از اسماعیل بن احمد، ضرب الشاش یافت شده است (Gooch, 2012: 313)، (جدول ۳: ردیف ۲) همچنین در گزارشات منتشرشده از کاوش‌های انجام‌شده در سال ۱۹۱۴ م. در سواحل بالتیک (جدول ۳: ردیف ۳) به یافت شدن درهم‌های سامانی از این نواحی، اشاره دارد. ریچاردسون^{۶۴} نیز در اولین گزارش کاوش در سال ۱۹۸۱ م. در اسکاتلند، به ۱۸ سکه درهم سامانی که در موزه بریتانیا نگه‌داری می‌شود، اشاره می‌کند که از اسکای^{۶۵} به دست آمده است. بر روی این درهم‌ها، نام فرمانروایان سامانی از جمله: اسماعیل بن احمد، احمد بن اسماعیل و نصر دوم بن احمد، آمده است و محل ضرب این درهم‌ها، سمرقند و الشاش است (Richardson, 1981: 237-240)، (جدول ۳: ردیف ۴)؛ همچنین بخشی از یافته‌های گنجینه کارنفورت در اسکاتلند که توسط «مت هیورت» و «دیوید کیرزک»^{۶۶} کاوش شده‌اند، درهم‌های سامانی بوده

است. سکه‌های به‌دست‌آمده از این گنجینه، مربوط به فرمانروایان سامانی همچون اسماعیل بن احمد و احمد بن اسماعیل و ضرب الشاش و سمرقند بودند (Lancaster, 1999: 12)، (جدول ۳: ردیف ۵) یافت شدن این سکه‌ها بیانگر گستره مبادلات برون مرزی سامانیان با شمال اروپا است.

در مناطق دیگری از شمال اروپا به‌ویژه سوئد، کاوش‌هایی صورت گرفته است. حدود ۱۱۰۰ گور در جزیره بیورکو^{۶۷} در سوئد کاوش شده است، در این بررسی‌ها بیش از ۱۲۰ گور حاوی سکه‌های ادوار مختلف بودند. در این گورها سکه‌های ساسانی و اوایل اسلامی (اموی و عباسی) از درهم‌های سامانی بیشتر به‌دست‌آمده است؛ قدیمی‌ترین درهم‌های سامانی یافت شده از این مکان، مربوط به سال ۸۹۰ م. است (Gustin, 2011: 227-229)، (جدول ۳: ردیف ۹) از کاوش جتی^{۶۸} در منطقه بیرکا واقع در سوئد نیز درهم‌های سامانی کشف شده است (Ibid: 230)، (جدول ۳: ردیف ۱۰)؛ اما اشاره‌ای به نام امیران سامانی و محل ضرب این سکه‌ها، نشده است.

علاوه بر کاوش‌های انجام‌شده در اروپای شمالی، دیگر گزارشات به گنجینه‌هایی از سکه‌های اسلامی یافت شده در: اسکاتلند، نروژ، فنلاند، دانمارک و سوئد اشاره دارد (Kovalve, 2002: 4)، (جدول ۳: ردیف‌های ۶، ۷ و ۸) که از آن‌ها، سکه‌هایی از سامانیان که ضرب سمرقند بوده، کشف شده است. از دانمارک نیز، گزارشاتی مبنی بر کشف سکه‌هایی از امیران سامانی، از جمله: اسماعیل بن احمد، نصر دوم بن احمد و نوح بن نصر، در دست است (Ibid: 231)، (جدول ۳: ردیف ۱۱). از دانمارک، شواهدی دیگر از مناطق مختلف که بیانگر یافت شدن سکه‌های سامانی است در بخشی از یک تدفین وایکینگی (Horsnæs & Märcher & Vennersdorf, 2013: 26)، (جدول ۳: ردیف ۱۲) و همچنین در منطقه وسترماری دانمارک (Ibid: 55) گزارش شده است که مربوط به دوره سامانی است؛ اگرچه در این دو مورد اخیر، به نام امیر سامانی و یا محل ضرب سکه‌های یافت شده اشاره‌ای نشده است، اما از نظر شناسایی مناطق، حائز اهمیت است.

همچنین در سال ۲۰۱۷ م. تعداد زیادی سکه به‌طور اتفاقی در روستای سانیکا^{۶۹} در استونی^{۷۰} کشف شده است. قدیمی‌ترین سکه سامانی به‌دست‌آمده از این مکان، درهمی به تاریخ ۲۹۳ هـ.ق. و به نام اسماعیل بن احمد است و جدیدترین آن‌ها، مربوط به تاریخ ۳۵۶ هـ.ق. است (Leimus, 2017: 1-2)، (جدول ۳: ردیف ۱۴) این سکه‌ها احتمالاً قبل و یا در نیمه قرن ۱۲ م. در این مکان دفن شده بودند. درهم‌های به‌دست‌آمده از روستای سانیکا، با نام فرمانروایان سامانی، از جمله: اسماعیل بن احمد، نصر دوم بن احمد و منصور بن نوح بودند و محل ضرب این درهم‌ها، الشاش و سمرقند است (Ibid: 5).

از دیگر مناطق در اروپای شمالی که سکه‌های سامانی از آن یافت شده، گلدزبورو^{۷۱}، در یورکشایر شمالی^{۷۲} است. این گنجینه در سال ۱۸۵۸ م. در حین حفاری پایه‌های دیوار حیاط کلیسا، کشف شد که در یک دیگ سفالی شکسته بودند (جدول ۳: ردیف ۱۵)، (Gooch, 2012: 293-294)؛ تعدادی از این سکه‌ها، سامانی بودند.

علاوه بر موارد فوق‌الذکر، دیگر مناطق در شمال اروپا که سکه‌های سامانی از یافت شده (جدول ۳: ردیف‌های ۱۶، ۱۷ و ۱۸) اطلاعاتی از نام امیران سامانی و یا محل ضرب این سکه‌ها، در دسترس نیست که در ادامه به موقعیت مکانی آن، اشاره می‌گردد.

در سواحل شمال اسکاندیناوی از قرن هشتم و نهم میلادی، تعداد نسبتاً کمی سکه سامانی در منطقه کاپانگ^{۷۳} کشف شد و اکثر یافته‌ها عباسی بودند، اما در ربع اول قرن دهم میلادی، اکثر سکه‌های یافت شده از شرق و شمال اروپا، سامانی بودند که در ضرابخانه‌های آسیای میانه ضرب می‌شدند (Kilger, No date: 203). این نشان‌دهنده گذار از سکه‌های عباسی به سکه‌های سامانی، در شروع قرن دهم میلادی در اروپا است. در کاپانگ تعداد درهم‌های به‌دست‌آمده

مربوط به نیمه دوم قرن نهم میلادی بسیار بالا بوده است (Ibid: 199). و اهمیت این منطقه را از نظر دادوستد در این دوره نشان می‌دهد. از نروژ نیز درهم‌های سامانی قابل توجهی کشف شده است؛ البته سکه‌های عباسی به دست آمده از نروژ، بیشتر از سکه‌های سامانی است (Ibid: 205)؛ همچنین از ناحیه پومرانی کنار بالتیک که ۱۱۱ عدد سکه سامانی به دست آمده است (ناجی، ۱۳۹۲: ۳۲۶؛ به نقل از: لویستکی: ۲۲۷-۲۲۴).

در جنوب اسکاندیناوی از اوپوکرا^{۷۴} (Skre, 2007: 36) درهم‌های سامانی یافت شده است. تاریخ اولین سکه‌های سامانی که از این ناحیه به دست آمده است، به سال‌های ۸۹۰ م. تا سال ۹۰۰ م. برمی‌گردند (Ibid: 39). علاوه بر این، در کاوش‌های نزدیک شهر رامپارتس^{۷۵} (Ibid: 46)، (جدول ۳، ردیف‌های ۲-۱۹) در جنوب اسکاندیناوی، درهم‌هایی از: اسماعیل بن احمد، احمد بن اسماعیل، نوح بن نصر ضرب بلخ، اندرابه، سمرقند و الشاش (Ibid: 84) به دست آمده است. در طول زمان درهم‌های سامانی، از شرق اروپا به شمال اروپا راه یافتند. اسکاندیناوی، اسکاتلند، سوئد، نروژ، دانمارک، فنلاند و سواحل بالتیک، از جمله نواحی هستند که درهم‌های سامانی، از آن یافت شده است. در این پژوهش، ۲۰ نقطه که درهم‌های سامانی از آنجا یافت شده‌اند، شناسایی شد. این درهم‌ها اغلب مربوط به: نصر دوم بن احمد، اسماعیل بن احمد، احمد بن اسماعیل و نصر دوم بن احمد، نوح بن نصر، منصور بن نوح است؛ و محل ضرب این درهم‌ها، سمرقند، الشاش، بلخ و اندرابه است. با وجود این که در مستندات موجود که به محل یافت سکه‌های سامانی اشاره داشته‌اند، در اغلب موارد نامی از امیر سامانی، محل ضرب و سال ضرب نشده، اما شناخت مناطقی که در دورترین نقاط قلمرو غربی سامانیان از آنجا درهم‌های سامانی به دست آمده حائز اهمیت است (جدول ۳).

جدول ۳: درهم‌های سامانی یافت شده از شمال اروپا (نگارندگان، ۱۴۰۳).

Tab 3: Samanid Dirhams Discovered in Northern Europe (Authors, 2024).

ردیف	منطقه / سایت / مکان	سال کشف / یافت	نام حاکم / دوره / سال	محل ضرب
۱	سندی، اولند، سوئد، شبه جزیره اسکاندیناوی	۱۸۴۰ م.	سامانی	*
۲	اسکایل هورد، اورکنی، شمال اسکاتلند	۱۸۵۸ م.	اسماعیل بن احمد	الشاش
۳	کاوش‌های دپارتمان انگلیس و اروپا، در منطقه تالین استونی، هارجوم، بالتیک	۱۹۱۴ م.	نصر دوم بن احمد	سمرقند
۴	کاوش در اسکای، اسکاتلند، بریتانیا	۱۹۸۱ م.	اسماعیل بن احمد، احمد بن اسماعیل و نصر دوم بن احمد	سمرقند و الشاش
۵	کاوش در گنجینه کانفورت، اسکاتلند	۱۹۹۹ م.	اسماعیل بن احمد و احمد بن اسماعیل	سمرقند و الشاش
۶	گنجینه‌هایی از جزایر بریتانیا و سلتیک، اسکاتلند	۲۰۰۲ م.	سامانی	سمرقند
۷	گنجینه‌هایی از نروژ، فنلاند	۲۰۰۲ م.	سامانی	سمرقند
۸	گنجینه‌هایی از بالتیک، اسکاندیناوی، سوئد	۲۰۰۲ م.	سامانی	سمرقند
۹	کاوش در منطقه‌ای از جزیره بیورکو در دریاچه مالارن، منطقه بیرکا، سوئد	۲۰۱۱ م.	نصر دوم بن احمد	*
۱۰	کاوش در جتی، منطقه بیرکا، سوئد	۲۰۱۱ م.	سامانی	*
۱۱	کاوش در بلک ارث، دانمارک	۲۰۱۱ م.	اسماعیل بن احمد، نصر دوم بن احمد، نوح بن نصر	*
۱۲	بخشی از یک تدفین وایکینگ در تپه ای در نزدیکی ریکاگارد، در منطقه وستر هارد، دانمارک	۲۰۱۳ م.	قرن ۱۰ م.	*
۱۳	منطقه کلینفرد، در وسترماری، دانمارک	۲۰۱۳ م.	سامانی	*
۱۴	کشف اتفاقی در روستای سانیکا، استونی، بالتیک	۲۰۱۷ م.	اسماعیل بن احمد، نصر دوم بن احمد، منصور بن نوح	سمرقند و الشاش
۱۵	گنجینه گلدزبورو، یورکشایر شمالی، انگلستان، بریتانیا	۱۸۵۸ م.	سامانی	*
۱۶	گنجینه‌ای در کاپانگ، سواحل شمال اسکاندیناوی	*	ربع اول قرن ۱۰ م.	*

۱۷	گنجینه‌ای در نروژ	*	سامانی	*
۱۸	مجموعه تزیینات در ناحیه پومرانی، کنار بالتیک	*	سامانی	*
۱۹	اوپوکرا، جنوب اسکاندیناوی	*	۸۹۰ تا ۹۰۰ م.	*
۲۰	کاوش‌های نزدیک شهر رامپارتس، جنوب اسکاندیناوی	*	اسماعیل بن احمد و احمد بن بلخ، اندرابه، سمرقند، الشاش	

ورود و افول درهم‌های سامانی به اروپا

از اواخر قرن نهم میلادی، سامانیان مقداری سکه نقره را، برای ترغیب به تجارت، به دیگر سرزمین‌ها صادر می‌کردند (Perrie, 2006: 54)؛ روسیه نیز به عنوان یک واسطه، حدود ۲۰۰ سال به اروپا نقره صادر می‌کرده است و درهم‌های سامانی از این طریق به سوئد رسیدند (Kovalve, 2002: 3)؛ این سکه‌ها هزاران کیلومتر از ضرابخانه‌های آسیای مرکزی فاصله داشته‌اند.

گنجینه‌های بسیاری در غرب روسیه تا کازان در ساحل ولگا، کشف شده‌اند که حکایت از ذخایر درهم‌های سامانی دارند (جدول ۱) این درهم‌ها همچنین از سمت شمال تا چنستوخووا^{۷۶} و مکان‌های دیگر در لهستان (جدول ۳) یافت شده است (Mitchiner, 1987: 139). در طول قرن دهم، درهم‌های سامانی از طریق سرزمین ولگا و بلغارهای ساکن در ولگای میانه (حداصل آسیای مرکزی و روسیه) به اروپای شمالی و اسکاندیناوی رسیدند (Jonsson et al., 1989: 251; Kovalve, 2002: 1). در این زمان ولگا، به عنوان محلی برای دادوستد بوده است (William, 2016: 64)؛ متون جغرافیای تاریخی که پیش‌تر بدان اشاره شد، این موضوع را تأیید می‌کند. ابن فضلان می‌گوید: جاده ماوراءالنهر به خوارزم و اتل و بلغار، جاده‌ای هم که از بخارا، از طریق خوارزم متوجه شمال غرب می‌شد و مستقیماً به سمت مصب رود کاما و بلغار می‌رفت، به وسیله تجارت شلوغ می‌شده است (ابن فضلان، ۱۳۴۵: ۹۸). وی این جاده را، به تفصیل وصف می‌کند، او در بلغار، گروه‌هایی از مسلمانان از جمله خوارزمیان را دیده است. جاده اصلی مبادلات از خوارزم آغاز و از سرزمین خزران می‌گذشت که در ساحل شمال شرقی دریای خزر واقع شده بود (حدودالعالم، ۱۳۷۲: ۱۲۳-۱۲۲) و تا پایتخت آن به نام «اتل» در مصب ولگا در روسیه، امتداد داشت و به سمت اروپای شرقی ختم می‌شده است.

در میان درهم‌های یافت شده از قرن دهم میلادی، بیشترین تعداد متعلق به سامانیان است. این سکه‌ها هم در روسیه و هم در حوزه بالتیک یافت شده‌اند (Perrie, 2006: 54). استفاده از درهم‌های سامانی در مناطق محلی روسیه از قرن دهم میلادی، برای چندین قرن ادامه داشت (Kovalve, 2002: 3)، (جدول ۱). روس‌ها فقط درهم‌های سامانی را، در ازای فروش کالا (از بلغارها) می‌پذیرفتند و از این طریق، درهم‌های سامانی به مناطق شمالی روسیه رسیده است (Kovalve, 2002: 3) و سپس در نتیجه تبادلات تجاری وارد اسکاندیناوی^{۷۷} شده است (Heidemann, 2010: 9)؛ کشف گنجینه‌هایی از سکه‌های اسلامی در شمال اروپا، شاهی بر این مدعاست (جدول ۳). سکه‌های سامانی که به روسیه می‌رسیدند، در خرید و فروش‌ها به عنوان پول استفاده می‌شدند و در روسیه گردش محلی داشتند که در قرن دهم میلادی رواج پیدا کردند (Grossman & Walker, 2013: 332) و طی قرون دهم و یازدهم میلادی، از آسیای مرکزی به حوزه بالتیک رسیدند (جدول ۳)، (William, 2016: 63). یافت شدن این سکه‌ها، نشان‌دهنده دایره وسیع تجارت، در آن زمان بوده است.

در فاصله بین سال‌های ۹۲۰-۸۹۵ م. / ۳۰۷-۲۸۱ ه.ق.، بیشتر درهم‌های یافت شده در قلمرو وایکینگ‌ها، درهم‌های سامانی (اسماعیل بن احمد، احمد بن اسماعیل و نصر دوم بن احمد) بودند (Austin & Contributors, 1990: 157)، (جدول ۳). تا پیش از سال ۹۳۰ م. / ۳۱۷ ه.ق.، سکه‌های سامانی ضرب نصر دوم بن احمد، در اسکاندیناوی یافت شده است (Johan, 1980: ۳۰۷-۲۸۱ ه.ق.).

4؛ اکثر سکه‌های اسلامی یافت شده از سوئد در زمان وایکینگ‌ها، مربوط به امیران سامانی است (Jonsson, 2018: 5) و سوئد، منبع مهمی برای پیگیری درهم‌های سامانی در قرن دهم میلادی است (Mitchiner, 1987: 139)، (جدول ۳) چنین به نظر می‌رسد که در قرن دهم میلادی درهم‌های سامانی، در شمال اروپا بسیار رواج پیدا کردند؛ به طوری که در نروژ، دانمارک، سوئد (Grossman & Walker, 2013: 332). درهم‌های بسیاری یافت شده است.

اواخر حکومت سامانیان، زمان توقف ورود درهم‌های سامانی به اروپا بوده است و سکه‌های کمتری به اسکاندیناوی رسیده است (Johan, 1980: 4). دلیل توقف ورود درهم‌ها به اروپا نامعلوم است. این افول احتمالاً به دلیل کمبود نقره‌ای است که سامانیان در نتیجه تغییرات و تحولات سیاسی در آسیای مرکزی، با آن مواجه شدند (Urbanczyk, 2016: 247) و نیز به دلیل رکود اقتصادی که در نیمه دوم قرن دهم میلادی است که موجب کم شدن ضرب سکه‌های سامانی، در این زمان شده است (Kovalve. 2002: 12) و اُفت ضرب سکه‌های نقره سامانی را در پایان این دوره نشان می‌دهد.

ارتباطات تجاری سامانیان با شمال اروپا

عصر باشکوه تجارت وایکینگ‌ها که میلیون‌ها درهم اسلامی از شرق به اروپای شمالی را به همراه داشت، به خوبی برای سکه‌شناسان و مورخان شناخته شده است (Ibid: 3). منظور از عصر وایکینگ‌ها، در اینجا دوره‌ای است که سکه‌های خارجی به کشور کنونی سوئد وارد شده‌اند (سال‌های ۸۰۰-۱۱۵۰ م.)؛ البته در سرزمین‌های شمالی دیگر، این تاریخ ممکن است زودتر و یا دیرتر بوده باشد (Jonsson, 2018: 1) بیشتر سکه‌های اسلامی یافت شده از سوئد در زمان وایکینگ‌ها، مربوط به امیران سامانی است (Ibid: 5). پیش‌تر اشاره شد که وایکینگ‌ها، کالاهایشان را مانند: برده، پوست، چرم، عاج، ماهی و سایر کالاها را، به سمت جنوب آورده و در منطقه ولگا، با کالاهای شرقی معاوضه و یا معامله می‌کردند و به این شکل بود که عمده‌تأ نقره به شمال اروپا وارد می‌شد (Vardanyan, No date: 1)؛ از طرف دیگر، خز و برده که از اسکاندیناوی صادر می‌شد، برای سامانیان جذابیت داشته است. بردگان، نه تنها در دولت سامانی که در سراسر جهان اسلام، اهمیت داشتند؛ چراکه برده‌های ترک و اسلاو در سپاه اسلام، به کار گرفته می‌شدند (Grossman & Walker, 2013: 332). براساس شواهد سکه‌شناسی، ارتباطات تجاری بین کشورهای وایکینگ و مناطق مرکزی خلافت عباسی؛ از ماوراءالنهر به بلغار در ناحیه ولگا و مسیر دیگر، از خراسان بوده که از ارمنستان به دریای سیاه و به روسیه (Liwick, No date: 24) می‌رسیده است.

اما، وایکینگ‌ها سکه‌های حاصل از مبادلات را چه می‌کردند؟ در این زمان، از سکه‌های سامانی به عنوان ارز تجاری استفاده می‌شده است (Grossman & Walker, 2013: 303)؛ وایکینگ‌ها سکه‌ها را در زمین‌هایشان پنهان می‌کردند. به همین دلیل است که گنجینه‌هایی با تعداد زیادی سکه، کشف شده است. امروزه شمار گنجینه‌های یافت شده از سکه‌های درهم اسلامی در اسکاندیناوی حوضه دریای بالتیک و همین‌طور در شرق اروپا، به چند صد سکه می‌رسد (Johan, 1980: 2; Vardanyan, No date: 1) و شاهد تعداد بسیاری سکه‌های سامانی یافت شده از اسکاندیناوی هستیم (Kilger, No date: 207)، (جدول ۳). گنجینه‌های درهم سامانی، اغلب در مکان‌هایی کشف شده‌اند که در آنجا وایکینگ‌های شرقی، در قرن دهم میلادی فعال بوده‌اند (Mitchiner, 1987: 139). یافت شدن این سکه‌ها در اسکاندیناوی، نشان‌دهنده دایره وسیع تجارت در آن زمان بوده است؛ به طور کلی، شواهد سکه‌شناسی تأییدی بر ارتباطات تجاری بین وایکینگ‌ها در شمال اروپا و سلسله سامانی است.

فراوانی سکه‌های سامانی یافت شده از اسکاندیناوی (Vardanyan, No date: 6) نشان‌دهنده

ارتباط تجاری اروپا و آسیای میانه است؛ همچنین بیانگر تمایل اقتصادی وایکینگ‌ها به نقره هم بوده است (Kilger, No date: 207). این‌که چرا اکثر سکه‌ها درهم هستند، شاید به این دلیل باشد که نقره، نقش مهمی در اجتماع وایکینگ‌ها، ایفا می‌کرده است؛ زیرا در شرق اروپا و شمال اسکاندیناوی، منابع نقره زیادی نداشتند و به همین دلیل، به سکه‌های نقره خارجی خواهان بسیاری داشتند (Vardanyan, No date: 4). سکه‌های سامانی از ناحیه شرق دریای خزر، طی فرآیند خرید و فروش برده، به غرب رسیده و وایکینگ‌ها از آن‌ها به عنوان شمش استفاده می‌کردند (Lancaster, 1999: 12). در کل، درهم‌های سامانی، از طریق تجارت به اروپای شمالی رسیده‌اند (Kovalve, 2002: 1; Jonsson, 2018: 5). از درهم‌های سامانی که به عنوان ارز تجاری برای وایکینگ‌ها بوده (Grossman & Walker, 2013: 303) استفاده‌های دیگر هم می‌شده، است؛ به طور مثال، به عنوان جواهر بر گردنبندهای خانم‌ها، به کار می‌رفتند. این موضوع در گورهای شمال اروپا دیده شده است (Ibid: 303) تعداد سکه‌های رسیده به اسکاندیناوی در قرن دهم میلادی / چهارم هجری قمری به طور شگرفی با افزایش همراه بود. اسکاندیناوی‌ها، سکه‌ها را به قطعات کوچک خرد می‌کردند، آن‌ها را ذوب کرده به شکل شمش درمی‌آوردند یا به صورت النگوهای برای دادوستدهای بعدی، تبدیل می‌نمودند (Gabriel, 1999: 139) بر این مبنای کارکرد سکه‌ها در سرزمین‌هایی که بدان می‌رسیدند، متفاوت بوده است.

نتیجه‌گیری

منابع جغرافیایی اطلاعاتی مفید درباره راه‌های تجاری سرزمین سامانیان و اروپا، بازرگانی که به تجارت در این مسیر مشغول بوده‌اند و کالاهایی که از کشورهای اروپایی به قلمرو سامانیان صادر می‌شده است، در اختیار قرار می‌دهند. قلمرو سامانیان از مسیرهای متعدد، به اروپا متصل می‌شد. مبدأ اصلی حرکت، ماوراءالنهر و مبدأ حرکت خوارزم، واقع در جیحون سفلی بود، در این زمان، ارتباط روسیه با خوارزم و ماوراءالنهر، از طریق اتل در دلتای ولگا بوده است. دومین مبدأ در شهرهای ساحلی دریای خزر بوده است؛ علاوه بر این، جاده دیگری که سامانیان را به سرزمین‌های واقع در کناره ولگا و نیز اتل پیوند می‌داد، از ری آغاز و به سواحل دریای خزر منتهی می‌شد. این جاده به وسیله راهی که به مرو در خراسان می‌رسید، از ماوراءالنهر می‌گذشت و کالاهای تجاری به حجم زیاد از خراسان، خزر و بلغار کاما، به ری می‌رسید. یک جاده نیز از اتل به سوی سرزمین روس‌ها؛ یعنی کوبیابه در غرب و سرزمین صلاویه، در شمال غربی امتداد داشت. در این جاده‌ها، بازرگانان کالاهای تولید شده در سرزمین سامانیان را، به مقصد اروپای شرقی و مرکزی، از جمله مناطق حوضه ولگا در روسیه، لهستان، آلمان و مجارستان می‌بردند و در عوض، محصولات این سرزمین‌های اروپایی، خصوصاً برده‌های اسلاو و فنلاندی را، با خود می‌آوردند. در این زمان، مسکوکاتی که در ابتدا برای خرید کالا به روسیه و بلغار و دشت قبیچاق و دیگر ممالک مجاور روسیه می‌رفته است، برای خرید مال التجاره کشورهای اسکاندیناوی (سوئد و نروژ و دانمارک و ...) مبادله می‌شده است. تجار خوارزمی نیز تا بالای رود ولگا، برای خرید محصولات تجاری پیش می‌رفتند؛ به این ترتیب، کالاهایی از اروپای شرقی وارد بلغار، پایتخت بلغار کاما می‌شد و از آنجا به خوارزم می‌رسید. تجار روس در بلغار کاما، با بازرگانان خوارزمی ملاقات می‌کردند و برای تجارت، به سرزمین خزران می‌رفتند. خزرها همچنین در انتقال کالاهای قلمرو سامانی به اورال، ولگا و ماورای آن تا بالتیک، فعالانه عمل می‌کردند و واسطه خوبی بودند. در این عهد تجار روسی، ایرانی، وایکینگ و ... برای مبادله کالا به منطقه بلغار می‌آمدند. تجار مجار نیز، برده‌هایی از مناطق اسکاندیناوی را، با خود به بازارهای بلغار می‌بردند. علاوه بر این، در این زمان، از منطقه اسکاندیناوی کالاهایی از شرق وارد می‌کردند. وایکینگ‌ها کالاهایشان را به سمت جنوب آورده و در منطقه ولگا با کالاهای شرقی معاوضه و یا معامله می‌کردند

و به این شکل بود که عمدتاً نقره به شمال اروپا وارد می‌شد و در مقابل خز و برده از اسکاندیناوی صادر می‌شد که برای سامانیان، جذابیت داشته است.

بیش از یک قرن و نیم است که گنجینه‌های بسیاری از درهم‌های سامانی، در سرزمین‌های بسیار دور در غرب قلمرو سامانی، یافت شده‌اند. گنجینه‌های بسیاری که در غرب روسیه تا کازان در ساحل ولگا، کشف شده‌اند که حکایت از ذخایر درهم‌های سامانی دارند. در طول قرن دهم میلادی درهم‌های سامانی، از طریق سرزمین ولگا و بلغارهای ساکن در ولگای میانه (حداصل آسیای مرکزی و روسیه) به اروپای شمالی و اسکاندیناوی رسیدند؛ به‌طور کلی در این مطالعه هشت ناحیه در اروپای شرقی که درهم‌های سامانی از آن یافت شده، معرفی شد که شامل درهم‌هایی از: نصر دوم بن احمد، منصور بن نوح و نوح بن منصور است که اغلب ضرب سمرقند و تنها یک نمونه ضرب معدن است. در اروپای مرکزی از ۲۲ ناحیه درهم‌های سامانی یافت شده است. اکثر این نواحی، مناطقی از لهستان است؛ دیگر مناطق شامل: چک اسلواکی، مجارستان و آلمان شمالی است. سکه‌های یافت شده از اروپای مرکزی، از امیران سامانی، از جمله: احمد بن اسماعیل و نصر دوم بن احمد است و محل ضرب آن‌ها سمرقند، الشاش و در یک منطقه نیز، درهم‌هایی ضرب ری، یافت شده است؛ همچنین در طول زمان، درهم‌های سامانی از شرق اروپا به شمال اروپا، راه یافتند. اسکاندیناوی، اسکاتلند، سوئد، نروژ، دانمارک، فنلاند و سواحل بالتیک از جمله نواحی در اروپای شمالی هستند که درهم‌های سامانی از آنجا یافت شده است. این درهم‌ها اغلب مربوط به: اسماعیل بن احمد، احمد بن اسماعیل و نصر دوم بن احمد، نوح بن نصر، منصور بن نوح است و محل ضرب این درهم‌ها سمرقند، الشاش، بلخ و اندرابه است.

سپاسگزاری

در پایان نویسندگان برخورد لازم می‌دانند که از داوران ناشناس نشریه با نظرات ارزشمند خود به غنای متن مقاله افزودند، قدردانی نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

این مقاله مستخرج از رساله نویسنده اول به راهنمایی نویسنده دوم بوده است؛ بر همین اساس گردآوری مطالب توسط نویسنده اول و نگارش آن تحت نظارت نویسندگان دوم انجام گرفته است.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی و دقیق بودن آن در متن و انتهای مقاله، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

پی‌نوشت

۱. ر. ک. به: موزه متروپولیتن، شماره اثر: ۳۹/۴۰، ۱۲۴/۲۵۰؛ کاوش نیشابور - قنات تپه: و همچنین موزه متروپولیتن، شماره اثر: ۳۹/۴۰، ۱۲۴/۴۱۲؛ کاوش نیشابور - تپه سبزیوشان: ۱۹۳۹ (URL1, URL2).

2. Sandby hoard from Oland,
3. Dębicz
4. Richsrdson
5. Isle of Skye
6. Bjorko
7. Jeti
8. Black Earth
9. Klintefryd
10. Vestermarie
11. Rabækkegård

12. Piwonice
13. Ochla
14. Gościejewice
15. Grzybowo
16. Gwiazdowo
17. Łubowo
18. Łądek
19. Poznań
20. Wielonek
21. Wielkopolska,
22. Bielkowo near Szczecin
23. Saanika
24. Estonian
25. Gaarz
26. OstHolstein
27. Gdańsk
28. Volga
29. Denieper
30. Vištule /Vištula
31. Dnieper
32. Itil
33. Stavropol
34. Muurroom
35. Kuurssk
36. Oka
37. Desna
38. Kiev
39. Ladoga
40. Novgorod

45. Nizniew
46. Dębicz
47. Piwonice
48. Ochla
49. Gościejewice
50. Grzybowo
51. Gwiazdowo
52. Łubowo
53. Łądek
54. Poznań
55. Wielonek
56. Wielkopolska,
57. Bielkowo near Szczecin
58. Gaarz
59. OstHolstein
60. Klukowicze
61. Gdańsk
62. III. Targ Sienny
63. Kap Arkona
64. Richsrdson
65. Isle of Skye
66. Matt Hepworth and David Kierzek
67. Bjork /
68. jetti
69. Saanika
70. Estonian
71. Goldsborough
72. North Yorkshire
73. Kaupang
75. Uppåkra
75. Ramparts
76. czechowa

۴۱. اسلاوها

۴۲. بخش شمالی دریای سیاه، شرق روسیه

۴۳. مالیات به میزان یک دهم ارزش کالا

۴۴. اسکاندیناوی

۷۷. اروپای شمالی (دانمارک، نروژ، سوئد).

کتابنامه

- ابن حوقل النصیبی، ابوالقاسم، (۱۳۴۵). صورة الارض. ترجمه جعفر شعار، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- ابن خردادبه، عبیدالله بن عبدالله، (۱۳۷۱). المسالك و الممالك. ترجمه سعید خاکرند، تهران: میراث ملل.
- ابن فقیه، ابوبکر احمد بن محمد بن اسحاق همدانی، (۱۳۴۹). مختصر البلدان. ترجمه ح. مسعود، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- ابن فضلان، احمد بن راشد بن حماد، (۱۳۴۵). سفرنامه ابن فضلان. ترجمه ابوالفضل طباطبایی، تهران: بنیاد فرهنگی ایران.
- ابن رسته، ابوعلی احمد بن عمر، (۱۳۶۵). اعلاق النفیسه. ترجمه حسین قره چانلو، تهران: امیرکبیر.
- اصطخری، ابواسحق ابراهیم، (۱۳۴۷). مسالك و ممالك. به اهتمام: ایرج افشار، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- بارتولد، واسیلی ولادیمیریچ، (۱۳۵۲). ترکستان نامه (ترکستان در عهد هجوم مغول). ج. ۱، ترجمه کریم کشاورز؛ تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- بویسن، اینگلف، (۱۳۴۳). روابط ایران و دانمارک از آغاز تا زمان حاضر. ترجمه فریدون وهمن، کپنهاک: بی‌نا.
- ترابی طباطبایی، سید جمال؛ و وثیق، منصوره، (۱۳۷۲). سکه‌های اسلامی ایران. تهران: بی‌نا.
- جمالزاده، محمدعلی، (۱۳۷۲). تاریخ روابط روس و ایران. تهران: بنیاد موقوفات محمود افشار.
- دانلپ، د. م.، (۱۳۸۲). تاریخ خزران از پیدایش تا انقراض. ترجمه محسن خادم، تهران: ققنوس.
- فرای، ریچارد، ن.، (۱۳۴۸). بخارا (دست‌آورد قرون وسطی). ترجمه محمود محمودی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- فرای، ریچارد، ن.، (۱۳۷۵). عصر زرین فرهنگ ایران. ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران: سروش.
- گردیزی، ابوسعید عبدالحی بن ضحاک ابن محمود، (۱۳۶۳). زین الأخبار (تاریخ گردیزی). به تصحیح: عبدالحی حبیبی، تهران: دنیای کتاب.
- لسترنج، گی، (۱۳۷۳). جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی. ترجمه محمود عرفان، تهران: علمی و فرهنگی.
- مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین، (بی‌تا). مروج الذهب. ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: علمی و فرهنگی، مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان.
- مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین، (۱۹۶۷ م)، التنبيه الاشراف. به کوشش: دخویه، لیدن.
- مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد مقدسی، (۱۳۶۱). احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم. ج. ۲، ترجمه علینقی منزوی، تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
- مؤلف نامشخص، (۱۳۷۲). تعلیقات بر حدود العالم من المشرق الى المغرب. ترجمه میرحسین شاه‌پوهاند، تهران: دانشگاه الزهرا.
- ناجی، محمدرضا، (۱۳۹۲). فرهنگ و تمدن اسلامی در قلمرو سامانیان. تهران: امیرکبیر.

Reference

- Anonymous. (1993). *Ta'liqat bar Hudud al-'Alam min al-Mashriq ila al-Maghrib [Commentary on the Hudud al-'Alam]*. Translated by M. H. Shahpouhand. Tehran: Al-zahra University. (In Persian).

- Austin, D. & Alcock, L., (1990). *From The Baltic To The Black Sea: Studies in Medieval Archaeology*. Published by the Academic Division of Unwin Hyman Ltd: Boston, Sydney, Wellington.
- Barthold, V. V., (1973). *Turkestan-nameh: Turkestan Down to the Mongol Invasion* (Vol. 1). Translated by K. Keshavarz. Tehran: Iranian Culture Foundation. (In Persian).
- Bojsen, I., (1964). *Iran and Denmark Relations from the Beginning to the Present*. Translated by F. Vahman. Copenhagen: n.p. (In Persian).
- Dunlop, D. M., (2003). *The History of the Jewish Khazars from Emergence to Fall*. Translated by M. Khadem. Tehran: Qoqnoos. (In Persian).
- Frye, R. N., (1969). *Bukhara: The Medieval Achievement*. Translated by M. Mahmoudi. Tehran: Bongah-e Tarjomeh va Nashr-e Ketab. (In Persian).
- Frye, R. N. (1996). *The Golden Age of Persia*. Translated by M. Rajabnia. Tehran: Soroush. (In Persian).
- Gabriel, J., (1999). *Among the North Tribe: The Remarkable Account of Ibn Fadlan*. Aramco world, No place.
- Gardizi, A., (1984). *Zayn al-Akhbar (Tarikh-e Gardizi)*. Edited by A. Habibi. Tehran: Donyaye Ketab. (In Persian).
- Gooch, M. L., (2012). "Money and Power in the Viking Kingdom of York, c.895-954". Durham theses. <http://etheses.dur.ac.uk/3495/> (Accessed August 25, 2021).
- Grossman, H. E. & Walker, A., (2013). *Mechanisms of Exchange: Transmission in Medieval Art and Architecture of the Mediterranean, ca. 1000-1500, "Samanid Silver & Trade Along The For Route"*. Melani Michailids, Leiden, Boston: Brill.
- Guštin, I., (2011). Coin Stock and Circulation in Birka. *Silver Economies*, 11: 227-244.
- Heidemann, S., (2010). Calligraphy on Islamic Coins, In: Jurgen Wasim Frembgen (ed.), *The Aura of Alif, The Art of Writing in Islam*, Munich et al., Prestel: 161-171.
- Hölscher, D. F., (2018). *Analec Ta Archaeologica Ressoviensia*, Vol 13. Edited by Iwona Florkiewicz and Marcin Wołoszyn. "From Prosperity to Oblivion: The Slavic Settlement at Gaarz in OstHolstein". Typesetting and Printing Oficyna Wydawnicza zimowit.
- Horsnæs, H. W., Märcher, M. & Vennersdorf, M., (2013). A Stepping Stone in The Baltiv Sea. Two Millennia Of Coin Finds and Coin Use- A Case Study of Vester Herred Bornholm. *The Journal of Archaeological Numismatics*, 3: 1-65.
- Ibn al-Faqih, A., (1970). *Mukhtasar al-Buldan [The Abridged Book of Countries]*. Translated by H. Masoud. Tehran: Iranian Culture Foundation. (In Persian).
- Ibn Fadlan, A., (1966). *Safarnama-ye Ibn Fadlan [The Travelogue of Ibn Fadlan]*. Translated by A. Tabatabaei. Tehran: Iranian Culture Foundation. (In Persian).
- Ibn Hawqal al-Nasibi, A., (1966). *Surat al-Ard [The Configuration of the Earth]*. Translated by J. Shoar. Tehran: Iranian Culture Foundation. (In Persian).
- Ibn Khordadbeh, O., (1992). *Al-Masalik wa al-Mamalik [The Book of Roads and*

Kingdoms]. Translated by S. Khakrand. Tehran: Miras-e Melal. (In Persian).

- Ibn Rustah, A., (1986). *Al-A'laq al-Nafisa [The Precious Records]*. Translated by H. Qarahchanlou. Tehran: Amirkabir. (In Persian).

- Istakhri, A., (1968). *Masalik wa Mamalik [Routes and Realms]*. Edited by I. Afshar. Tehran: Bongah-e Tarjomeh va Nashr-e Ketab. (In Persian).

- Jalalzoda K. Ya., (2018). Topography of Finds of Samanid Coins in Tajikistan. *Bulletin Of IICAS*, 28: 5-22.

- Jamalzadeh, M. A., (1993). *History of Russo-Iranian Relations*. Tehran: Mahmud Afshar Foundation. (In Persian).

- Johan, C., (1980). Numismatics and archaeology: some problems of the Viking period. *Journal of Swedish Antiquarian Research, Fornvännen*, 75: s. 203-212.

- Jonsson, E., (2018). Metal Analyses of Viling-Age Coins. *Numismatiska Forskningsgruoen, Stockholm Numismatic Institute*: 1-32

- Jonsson, K. & Malmer, B., Sigtuna Papers, (1989). *Sigtuna Papers: Proceedings of the Sigtuna Symposium on Viking-Age Coinage*. Publisher: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Original from the University of Virginia. <https://books.google.com/books?id=0FQaAAAYAAJ&dq=coin+samanid&focus=searchwithinvolume&q=coin+samanid>. (Accessed May 18.2020)

- Kilger, Ch., (No date). Means of Exchange Dealing with Silver in the Viking Age. *Kaupang from Afar: 7 Aspects of the Interpretation of Dirham Finds in Northern and Eastern Europe between the Late 8th and Early 10th Centuries*, Kaupang From Afar: Part 11: 199-252.

- Kovalve, R. K., (2002). Dirham Mint Output of Samanid Samarqand and its Connection to the Beginnings of Trade with Northern Europe (10th century). *Histoire & Mesure*, XVII- ¾: 1-20.

- Lancaster, A. J. W., (1999). Carnforth Viking Treasure. *Contrebis*, XXIV: 12-13.

- Le Strange, G., (1994). *The Lands of the Eastern Caliphate*. Translated by M. Erfan. Tehran: Elmi va Farhangi. (In Persian).

- Leimus, I., (2017). Coin deposit from the mid-12th century in Saanika. *western Estonia. and other artefacts discovered near the find spot. Archaeological Fieldwork in Estonia*: 61–68, Eeeti Ajaloomuuseum (Estonian History Museum).

- Liwick, N., (No date). *The Kufic Coins From Cuerdale*. No place.

- Malarczyk, D., (No date). *International Numismatic Congress: Poland The Early-Medieval Silver Hoard from Dębicz*. Greater Poland: The National Museum in Krakow. Abstracts of paper and posters: No. 257.

- Maqdisi, A., (1982). *Ahsan al-Taqasim fi Ma'rifat al-Aqalim [The Best Divisions for Knowledge of the Regions] (Vol. 2)*. Translated by je. Leiden: Brill.

- Mas'udi, A., (n.d.). *Muruj al-Dhahab [The Meadows of Gold]*. Translated by A. Payandeh. Tehran: Elmi va Farhangi & Isfahan Ghaemiyeh Computer Research Center. (In Persian).

- Mitchiner, M., (1987). East and West: Evidence for Viking-Islamic Trade Provided by Samanid Silver Coinage. 37 (1: 4): 139-150. Published By: Istituto Italiano per l'Africa e l'Oriente (IsIAO). <https://www.jstor.org/stable/29756814> (Accessed August 12. 2021).
- Naji, M. R., (2013). *Islamic Culture and Civilization in the Samanid Domain*. Tehran: Amirkabir. (In Persian).
- Paszkiewicz, B., (2020). Pre-Teutonic Gdansk And Coin Finds. *Numismatics Between History And Archeology*: 1-63
- Perrie, M., (2006). *The Cambridge History Of Russia*, Volumes in the series Volume I: From Early Rus' to 1689, Edited by Maureen. Cambridge University Press.
- Profantova, N. & Novak, V., (2005). Numismatický sborník: Centrum medievistických studií Univerzity Karlovy a Akademie věd České republiky, v Praze ve spolupráci s Českou numismatickou společností, Umajjovska Medena Mince Z Celakovic (Okr. Praha-Vychod). *Príspevek k nálezům raně středověkých islámských mincí v Čechách*. Praha: 21-28.
- Richardson, A. B., (1981). Hoard Of Anglo-Saxon And Oriental Coin. *Proceedings Of The Society May*, 11: 225-240.
- Skre, D., (2007). *Means of Exchange Dealing with Silver in the Viking Age, Kaupang Excavation Project Publication Series*, Volume 2. Norske Oldfunn XXIII, Aarhus University Press & the Kaupang Excavation Project, University of Oslo, Published as part of the series Norske Oldfunn, Museum of Cultural History, University of Oslo.
- Torabi Tabatabaei, S. J. & Vasiq, M., (1993). *Islamic Coins of Iran*. Tehran: n.p. (In Persian).
- Urbanczyk, P., (2016). *The Past Societies 5. 500AD- 1000AD, Polish Lands From The First Evidence of Human Presence to The Early Middle Ages*. Published by the Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences.
- Vardanyan, A., (n.d.). *Islamic Coin Hoards and the Trade Routes: How Dirham Reached the North*. Yerevan: Institute of Oriental Studies. Available at: <https://www.academia.edu/1722281/> (Accessed May 25, 2020).
- William Merkel, S., (2016). *Silver and the Silver Economy at Hedeby (RITAK 2)*. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf.
- Wolfe, P. & Zolitor, J., (2002). *The Khazars*. Canadian Jewish Outlook, September/October. Available at: <https://www.csjo.org/resources/essays/the-khazars-by-peter-wolfe-and-jeffzolitor> (Accessed June 20, 2022).
- URL 1: The Metropolitan Museum of Art. Collection Search Record: 457483. Available at: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/457483?search-Field=All&sortBy=Relevance&when=A.D.+5001000&where=Asia&ft=*&offset=640&rpp=80&pos=651 (Accessed August 10, 2020).
- URL 2: The Metropolitan Museum of Art. Collection Search Record: 457322. Available at: [https://www.metmuseum.org/art/collection/search/457322?search-](https://www.metmuseum.org/art/collection/search/457322?search-Field=All&sortBy=Relevance&when=A.D.+5001000&where=Asia&ft=*&offset=640&rpp=80&pos=651)

Field=All&sortBy=Relevance&when=A.D.+5001000&where=Asia&ft=*&offset=640&rpp=80&pos=720 (Accessed August 25, 2020).

- URL 3: Portable Antiquities Scheme (PAS). Record ID: 15043. Available at: <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/15043> (Accessed May 11, 2020).

- Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences. Available at: www.iaepan.edu.pl (Accessed May 23, 2020).

- Google Books [Samanid Coin Reference 1]. Available at: <https://books.google.com/books?id=1msV2FA3mIC> (Accessed November 05, 2020).

- Google Books [Samanid Coin Reference 2]. Available at: <https://books.google.com/books?id=U-yqmgEACAAJ> (Accessed July 14, 2020).